

<https://helda.helsinki.fi>

Lapsuuden ja nuoruuden etiikka sosiaali- ja terveysalalla

Sosiaali- ja terveysministeriö

2013

Jylhäkangas , L (Toimittaja) 2013 , Lapsuuden ja nuoruuden etiikka sosiaali- ja terveysalalla . ETENE-julkaisuja , Nro 41 , Sosiaali- ja terveysministeriö , Helsinki . <
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3455-9> >

<http://hdl.handle.net/10138/333204>

unspecified
publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

LAPSUUDEN JA NUORUUDEN ETIIKKA SOSIAALI- JA TERVEYSALALLA

ETENE-julkaisu 41
LAPSUUDEN JA NUORUUDEN ETIIKKA SOSIAALI- JA TERVEYSALALLA

ISSN-L 1458-6193
ISSN 1458-6193 (painettu)
ISSN 1797-9889 (verkkojulkaisu)
ISBN 978-952-00-3454-2 (nid.)
ISBN 978-952-00-3455-9 (PDF)

URN:ISBN:978-952-00-3455-9
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3455-9>

www.etene.fi/Julkaisut

Julkaisija:
Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE
Sosiaali- ja terveysministeriö
Helsinki 2013

Taitto: ETENE

SISÄLLYS

Lukijalle	4
1 Johdanto	6
1.1 Hyvän lapsuuden ja nuoruuden merkityksestä	6
1.2 Lapsuuden suojeluun liittyvät eettiset ongelmat	7
2 Lapsen arvo ja oikeus lapsuuteen	10
2.1 Lapsen oikeuksien yleissopimus LOS	10
2.2 Lastensuojelun näkökulma	13
3 Lasten ja nuorten osallisuus	18
3.1 Lasten ja nuorten oman näkökulman huomioiminen	18
3.2 Kannustaminen	21
3.3 Lasten ja nuorten kuuleminen	23
4 Arjen sujumisen ehdot ja palvelut	30
4.1 Neuvolan ja kouluterveydenhuollon rooli lapsuuden suojelussa ja perheiden tukemisessa	30
4.2 Millaisilla palveluilla tuetaan lasten ja nuorten pärjäämistä?	36
4.3 Yhteistyön merkitys	42
5 Yhteenveto ja ETENEn kannanotot	45
Lähteet	50
ETENEn julkaisut 2008-2013	54

Lukijalle

Tämä julkaisu pohtii lapsuuden ja nuoruuden etiikkaa erityisesti lasten ja nuorten osallisuuden ja kuulluksi tulemisen näkökulmista. Tämä tarkoittaa paitsi lasten ja nuorten oman äänen esille tulemisen korostusta myös vanhemmuuden tukemisen tarpeellisuutta. Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE tarttui näihin kysymyksiin 28.8.2013 järjestetyssä kesäseminaarissaan, jossa keskusteltiin lapsuuden suojelun etiikasta ja lasten ja nuorten hyvinvoinnin tilasta suomalaisessa nyky-yhteiskunnassa. Esille nousi huomio ihmisten tarpeiden elämänkaarisidonnaisuudesta. Edelleen pohdittiin sitä, että vaikka lasten ja nuorten hyvän elämänlaadun varmistamiseksi on olemassa useita ylöskirjattuja hyviä periaatteita ja ohjeistuksia, eivät ne aina siirry osaksi käytännön toimintaa.

Huostaanottojen määrä on kolminkertaistunut 1980-luvulta nykypäivään tultaessa ja yläkouluissa raportoidaan usein muun muassa koulukiusaamisesta ja monien poikien heikosta lukutaidosta. Neuvottelukunta nosti kesäseminaarissaan esille kysymyksen siitä, onko yhteiskunnassamme havaittavissa suoranaista lasten ja nuorten huolenpidon vajetta. Vaikuttaa nimittäin siltä, että vaikka osa vanhemmista kykenee huolehtimaan lapsistaan erittäin hyvin, jää osa lapsista vaille asianmukaista huolenpitoa. Jotkut lapset elävät materiaalisessa yltäkylläisyydessä, toiset taas kärsivät köyhyydestä. On myös havaittu, että kuntien lapsille ja nuorille tarjoamissa palveluissa on suuria eroja, eivätkä perheet tule kaikkialla kuulluiksi. Lasten oman näkökulman huomioiminen on palveluja suunniteltaessa ensiarvoisen tärkeää. He ovat kokemusasiantuntijoita omissa asioissaan.

Usein korostetaan, että lapset ja nuoret ovat tulevaa työvoimaa ja sellaisina sijoitus tulevaisuuteen. Heitä ei kuitenkaan tulisi ajatella vain tulevaisuuden hyödyllisinä kansalaisina, vaan lapsina ja nuorina, yksilöinä, joilla tulee olla samat oikeudet. Vanhemmuuden tukeminen kytkeytyy tähän siten, että se parhaimmillaan vahvistaa lasten ja nuorten keskinäisen tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden toteutumista tilanteessa, jossa lasten perheeltään saama tuki on esimerkiksi koulumaailmaa ajatellen epätasaisesti jakautunutta. Ongelmia on todettu olevan psykososiaalisen tuen saatavuudessa ja lasten kasvatukseen liittyvissä kysymyksissä.

Yksi keskeinen reitti lasten ja nuorten elämänlaadun parantamiseen onkin vanhemmuuden tukemisessa.

Julkaisun pohjatyön on tehnyt neuvottelukunnan työryhmä, jossa on mukana kirjoittajia eri aloilta. Se on valmisteltu työryhmässä, johon ovat kuuluneet ETENEn puheenjohtaja, VTT Markku Lehto ja ETENEn pääsihteeri, FT, PsM Leila Jylhäkangas ja neuvottelukunnan jäsenistä YTT Harri Jokiranta, VTM Hanna Markkula-Kivisilta, YM Markku Niemelä, YTT Tarja Pösö, LKT Päivi Rautava ja VTL Päivi Sinko. Neuvottelukunta esittää lämpimät kiitoksensa lastenpsykiatrian erikoislääkäri, LL Jukka Mäkelälle ja psykoanalytikko, LL Anna-Maija Mäkelälle, jotka ovat kirjoittaneet kappaleen lasten ja nuorten kuulemisesta. Lapsiasiavaltuutettu, YTT (h.c.), VTL Maria Kaisa Aula on myös tuonut arvokkaan asiantuntemuksensa työryhmän käyttöön ja vastannut lasten ja nuorten pärjäämistä tukevia palveluita käsittelevän luvun kirjoittamisesta.

Kirjoittajien omia näkökantoja ja kirjoitustyylejä ei ole tässä julkaisussa yhdenmukaistettu, vaan tarkoituksena on ollut nostaa esille lapsuuden ja nuoruuden etiikkaan kytkeytyviä ilmiöitä erilaisista näkökulmista käsin. Toivomme, että julkaisu herättää keskustelua lasten ja nuorten elämään liittyvistä eettisistä kysymyksistä ja niiden huomioimisen tärkeydestä käytännön elämässä ja kohtaamisissa lasten ja nuorten parissa.

1 Johdanto

1.1 Hyvän lapsuuden ja nuoruuden merkityksestä

Lapsuus on ainutkertainen elämänvaihe, joka elää myös aikuisissa omaa lapsuutta koskevien muistojen ja kokemusten muodossa. Se on yhteiskunnallinen ja kulttuurinen ilmiö, joka tapahtuu tietyssä yhteiskunnallisessa tilassa ja arjen käytännöissä. Lapsuudessa on kysymys tiettyyn aikaan kiinnittyvästä elämänvaiheesta, jolla on ratkaiseva merkitys yksilön koko elämänkaarta ajatellen. Turvallinen lapsuus ja kasvuympäristö antavat perustan hyvälle kehitykselle myös nuoruudessa. Olennaista on, ettei lapsen tarvitse kantaa aikuisten kuormia, vaan lapsi saa rauhassa olla lapsi.

Hyvä ja turvallinen lapsuus antaa eväitä ja työkaluja erilaisista haasteista selviämiseksi koko elämää ajatellen. Hyvän lapsuuden ja myös sen suojelemisen tarpeet ovat sukupolvi-, kulttuuri- ja historiasidonnaisia. Kehityspsykologisesta näkökulmasta tärkeitä ovat kiintymyssuhdetyyli, jotka voivat siirtyä perheen vaaliman lastenhoitokulttuurin mukana sukupolvelta toiselle. Universaaleja ja pitkäkestoisia hyvän lapsuuden ulottuvuuksia voidaan myös nimetä. Tällaisia ovat esimerkiksi jokapäiväinen huolenpito ja väkivallalta välttyminen.

Nuoruusikä alkaa puberteetista noin 12 vuoden iässä. Oikeustoimikelpoisiksi nuoret tulevat 18-vuotiaina, joskaan monet eivät vielä tuossa vaiheessa ole kypsiä ottamaan vastuuta itsestään ja elämästään. Normaalisti kehittyvä murrosikä voi käytännössä jatkua 24 ikävuoteen asti. Hyvä nuoruus rakentuu lapsuuden tavoin tietyssä historiallisessa ja kulttuurisessa ympäristössä. Perinteisen perheen rinnalle on tullut uusia kilpailevia, ainakin osittain perheen tehtäviä korvanneita pienryhmiä. Internetin rooli ei ole ollut tässä prosessissa merkityksetön. Niin lapset kuin nuoretkin saavat vaikutteita ja hakevat elämyksiä ja tukea erilaisista nettiyhteisöistä. Sosiaalinen media erilaisine ryhmineen ja alakulttuurineen on tuonut mukanaan uudenlaisia yhteisöllisyyksiä ja sosiaalisen kanssakäymisen kanavat ovat aikaisempaa monimuotoisempia.

1.2 Lapsuuden suojeluun liittyvät eettiset ongelmat

Lapsuuden suojelu on tärkeä eettinen periaate, jota tuskin kukaan kyseenalaistaa. Mistä johtuu, että todellisuus kuitenkin näyttää usein toisenlaiselta? Selitykseksi ei riitä, että periaatteet ovat aina ylevämmällä tasolla kuin vallitseva arki. Näyttää nimittäin siltä, ettei vakavia ponnisteluja tehdä hyvien periaatteiden tuomiseksi osaksi elävää elämää, vaan muiden arvojen ja päämäärien annetaan ohjata kehitystä. Eettinen ongelma syntyy juuri tällaisessa tilanteessa, jossa hyvät tavoitteet kilpailevat keskenään ja jossa niitä on vaikeaa asettaa järjestykseen. Tämä näkyy lapsuuden suojelussa ainakin seuraavilla tavoilla:

- Keinottomuus, jota ei tunnisteta tai tunnusteta. Lasten aseman parantaminen on asia, josta mielellään puhutaan. Ongelmat ovat kuitenkin kompleksisia. On vaikeaa tietää, mitä pitäisi tehdä, jotta hyvät tavoitteet toteutuisivat. Tai sitten kompastutaan siihen, että suunnan muuttaminen paremmaksi vaatisi merkittäviä muutoksia politiikan painotuksissa. Poliittisessa retoriikassa keskitytään siihen, miten asioiden tulisi olla ja vähemmälle huomiolle jää, millaisilla keinoilla tavoitteet voitaisiin saavuttaa ja millaisiin uhrauksiin olisi oltava valmis. Ilmaan jäävillä tavoitelausumilla on mahdollisesti myönteinen motiivi; niillä on haluttu kohentaa alalla toimivien itsetuntoa ja jaksamista. Ajan mittaan tällainen puheiden ja tekojen ristiriita synnyttää vakavan eettisen ongelman: muutosten aikaansaaminen edellyttäisi selvästi pitkäjänteisempää ja paremmin resurssoitua valmistelua kuin mihin tavoitteen asettajat suostuvat.
- Yhteiskunnallisten tavoitteiden ristiriita liittyy osittain edellä kuvattuun ilmiöön. Muut arvot ja tavoitteet ohittavat lasten suojelemiseen liittyvät tarpeet. Hedoniset arvot ohittavat lapsen kasvua ja kehitystä palvelevat arvot. Tämä koskee yhteiskuntaa yleisesti, esimerkiksi vapaa-ajan kulttuuria, mutta myös perheiden ja perheen jäsenten valintoja. Globaali talous lisää kilpailua ja kiristää tuotannon ehtoja. Työn, perheen ja lasten toiveiden toteuttaminen kuluttaa vanhempien henkisiä voimavaroja. Sosiaali- ja terveydenhuollon palveluja järjestettäessä taloudellisuus ja tehokkuus syövät aikaa lasten tarvitsemalta huolenpidolta.

- Silloinkin, kun tietoa ja keinoja ongelmien hoitamiseen olisi olemassa eivätkä yhteiskunnalliset tavoiteristiriidat ole niiden käytön esteenä, ongelmaksi voi muodostua organisaatioiden välisen työnjaon jäykkyys. Miten muutamme tiedon hyviksi työkäytännöiksi? Perimmiltään kysymys on työnjaosta ja erikoistumisesta, jotka sellaisenaan ovat välttämättömiä. Yhtä välttämätöntä on kuitenkin huolehtia siitä, että asiakkaan ongelmaan puututaan riittävän varhain ja se hoidetaan alusta loppuun. Monista yrityksistä huolimatta lapsuuden suojelemiseen ei ole löydetty toimivaa yhteistyömallia.
- Työnjakoon ja yhteistyöhön liittyviin ongelmiin on monia syitä, joista yksi on pyrkimys tulokellisuuden parantamiseen. Tapausten käsittelylle on varattu määräaika, jolloin ongelma puretaan sellaiseen muotoon, että se tulee määräajassa käsitellyksi. Tämä tuo työprosessiin ennustettavuutta ja yhdenmukaisuutta ja lisää siten toiminnan tasavertaisuutta. Haasteena kuitenkin on, että pienet ja suuret ongelmat saavat saman huomion. Toimijoita ei tällöin palkita siitä, että ongelmat tulevat hoidetuiksi, vaan siitä, että käsiteltäviä tapauksia on mahdollisimman paljon.
- Jännite, joka syntyy siitä, että lapsella on samanaikaisesti oikeus osallisuuteen ja oikeus ikänsä ja asemansa puolesta erityiseen suojeluun. Osallistumisen ja suojelemisen välinen raja ei ole lainkaan kiistaton.
- Lapsen ja vanhemman päätös- ja osallistumisvallan välinen jännite, joka kietoutuu yhtäältä lapsen asemaan yksilönä ja toisaalta perheenjäsenenä.

Perimmiltään monet edellä mainituista ongelmista liittyvät siihen, että ei ole osattu pelkistää, mikä lapsuuden suojelussa on perimmäinen tavoite. Niin vanhemmat, alan ammattilaiset kuin viranomaisetkin toimivat häilyvässä tavoitteiden ja hyvien pyrkimysten viidakossa. Johtotähden määrittely ei ole itsestään selvää ja siitä syystä juuri tästä tulisikin keskustella enemmän.

Usein puhutaan yleisesti hyvästä lapsuudesta tai myönteisistä kasvuedellytyksistä. Tällöin voi jäädä sanomatta, mikä kehittyy hyvin ja myönteisesti. Tavallisesti tarkoitetaan ulkoisia puitteita, perheen toimeentuloa ja ajankäyttöä, terveyttä sekä viihtyisää ja turvallista elinympäristöä.

Viime kädessä lapsuuden suojelussa kriittinen kysymys on kuitenkin, miten lapsen mieli muovautuu ja miten hänen psyykensä kehittyy. Ulkoisilla puitteilla on merkitystä. Ne vaikuttavat mielen kehitykseen, mutta eivät ole perimmäisiä tavoitteita. Mielen rinnalla toinen tärkeä asia on fyysinen turvallisuus. Nämä näkökohdat painottuvat silloin, kun lapsuuden suojelussa siirrytään lain tarkoittaman lastensuojelun puolelle.

2 Lapsen arvo ja oikeus lapsuuteen

1990-luvun puolivälissä alettiin puhua lapsipolitiikasta ja lapsuuden kysymykset alkoivat kiinnostaa laajemmin niin yhteiskuntapoliittisia toimijoita kuin tutkijoitakin. Millainen lasten yhteiskunnallinen asema on 2010-luvulla? Seuraavassa tarkastellaan oikeuksia, joita kaikilla lapsilla tulee yhteiskunnan jäsenenä olla.

2.1 Lapsen oikeuksien sopimus LOS

Ihmisoikeudet kuuluvat jokaiselle iästä riippumatta. YK:n Lapsen oikeuksien sopimus (LOS) on monessa suhteessa merkittävä asiakirja. Sen hyväksyminen YK:n yleiskokouksessa 20.11.1989 oli vahva moraalinen viesti ja kannanotto sen puolesta, että lapsuus on itsessään tärkeä elämänvaihe eikä vain aikuisuuden odotustila. Suomi liittyi sopimukseen 1991. Sopimus koskee jokaista alle 18-vuotiasta.

Lapsen oikeuksien sopimuksen tärkein tavoite on perusoikeuksien takaaminen kaikille lapsille. Sopimuksessa kuvatut oikeudet ovat luovuttamattomia ja perustavanlaatuisia (Hakalehto-Wainio 2011). Luovuttamattomia siksi, että ne kuuluvat lapsille heidän ihmisyytensä perusteella ja sen perusteella, että he ovat lapsia, eikä niitä voida ottaa heiltä pois. Perustavanlaatuisia siksi, että sopimukseen on kirjattu kaikki lapsen kasvun ja kehityksen kannalta oleelliset oikeudet. Sopimuksen keskeisiä periaatteita ovat lapsen oikeus suojeluun (protection), oikeus osallisuuteen (participation) sekä oikeus oikeudenmukaiseen osuuteen yhteiskunnan voimavaroista ja palveluista (provision). Sopimus määrittelee, että keskeinen periaate lapsen oikeuksien toteutumisessa on lapsen edun huomioiminen. Lapsen etu on otettava huomioon kaikissa yksittäisissä ratkaisuissa, mutta yhtä lailla on myös pohdittava erilaisten ylätason päätösten lapsivaikutuksia.

Sopimus sisältää yhteisesti sovitun näkemyksen siitä, mitä lapsen hyvä elämä pitää sisällään ”ihonväriin, sukupuoleen, kieleen, uskontoon, poliittisiin tai muihin mielipiteisiin, kansallisuuteen, etniseen tai sosiaaliseen alkuperään, varallisuuteen, vammaisuuteen, syntyperään tai muuhun seikkaan perustuvaa erottelua” katsomatta (LOS 2. artikla). Vanhemmillä ja huoltajilla on ensisijainen vastuu lapsensa huolenpidosta ja kas-

vatuksesta. Tähän tehtävään heillä on oikeus saada tukea, ohjausta ja neuvontaa. Jos vanhemmat tai huoltajat eivät tuesta huolimatta pysty huolehtimaan lapsensa hyvinvoinnista, vastuu hyvinvoinnin takaamisesta kuuluu viranomaisille.

Suurena haasteena sopimuksen täytäntöönpanossa on löytää tasapaino lapsen osallisuuden (autonomian ja itsemääräämisoikeuden) ja lapsen suojelun välillä. Suojelu tarkoittaa lapsen suojaamista kaikenlaiselta vahingoittavalta toiminnalta. Suojelun periaate on vanha ja universaali, mutta osallisuuden periaate on mullistava ja radikaali. Sen sisäistäminen vaatii aikuiselta työtä ja asennemuutosta. Osallisuuden keskeinen elementti on, että lapsella on oikeus ilmaista vapaasti näkemyksensä kaikissa häntä koskevissa asioissa ja että näkemykset on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti. Aikuinen ei voi päättää asioita lapsen puolesta vain siksi, että on aikuinen ja että hän tämän vuoksi ”tietäsi paremmin”. Lapsen oikeus ilmaista näkemyksensä ja mielipiteensä edellyttää sitä, että lapsi saa tietoa omista asioistaan, ja tämä on edelleen vaikeasti ymmärrettävä velvoite.

Lapsen edun määrittely on aikuisen tehtävä, mutta sitä tulee aina tarkastella lapsinäkökulmasta. Tutkimusten mukaan aikuisilla ei välttämättä ole tietoa siitä, mitä lapsen elämälle kuuluu, mitä asioita lapsen arjessa tapahtuu ja miten lapsi ne ymmärtää ja oivaltaa. Aikuisilla on usein suppea kuva lapsen tiedon ja ymmärryksen määrästä – lapsen kuvitellaan kenties olevan tietämätön oman elämänsä keskeisistäkin asioista, esimerkiksi vanhemman päihteidenkäytöstä, mielenterveysongelmista tai perheen sisäisestä väkivallasta. Itse asiassa lapsi tietää niistä paljon enemmän kuin hänen on luultu tietävän. Lapsen tieto omasta elämästään on myös usein jotakin muuta kuin aikuisen tieto. Tämä uudenlainen näkemys lapsen tiedosta oli yksi merkittävimpiä oivalluksia, joita yhteiskuntatieteellisessä lapsitutkimuksessa tehtiin 1990-luvulla. Lapset ovat siis kiistatta oman elämänsä asiantuntijoita. Tietoa lapsen tiedosta voidaan saada vain lasta kuulemalla, jos lapsi on halukas puhumaan ja kertomaan elämästään ja jos aikuinen on halukas ja riittävän rohkea kysymään ja kuuntelemaan.

Lapsen oikeudet toteutuvat tai jäävät toteutumatta arjessa. Lapsen oikeuksien sopimus asettaa oikeuksien toteutumiselle minimintason ja vauraiden valtioiden, kuten Suomen, pitäisi toiminnassaan päästä

selvästi tämän tason yläpuolelle. Sopimukseen viitataan suomalaisessa lainvalmistelussa, tuomioistuimissa ja hallintoviranomaisten päätöksissä kuitenkin harvoin. Suomessa lähinnä ylimmät laillisuusvalvojat, lapsiasiavaltuutettu ja lapsijärjestöt ovat nostaneet lapsen oikeuksien sopimuksen keskeiseksi ratkaisujen perustaksi ja kiinnittäneet huomiota sopimuksen oikeudelliseen velvoittavuuteen.

Viranomaisilla ei välttämättä ole riittäviä tietoja lapsen oikeuksien sopimuksesta ja sen käytännön merkityksestä, vaikka kyky soveltaa sopimusta kuuluu jokaisen virkamiehen velvollisuuksiin. Kun Suomi on ratifioinut kansainvälisiä ihmisoikeussopimuksia, on uskottu, että ne tulevat Suomessa voimaan ikään kuin automaattisesti eivätkä tule aiheuttamaan merkittäviä muutoksia lainsäädäntöön tai viranomaisten toimintaan. Suomessa helposti ajatellaan, että olemme ihmisoikeusasioissa huippuosaajia eikä parantamisen varaa ole. Suomi on kuitenkin saanut useista asioista huomautuksia lapsen oikeuksien toteutumista valvovalta YK:n lapsen oikeuksien komitealta, joistakin asioista on huomautettu toistuvasti. Viimeisimmässä Suomea koskevassa määräaikaissraportissaan (2011) komitea kiinnitti erityistä huomiota lastensuojelun laatuun ja kouluhyvinvointiin. Suomessa on viime vuosina tehty merkittäviä lapsen asemaa parantavia lakiuudistuksia, mutta lapsen edun ensisijaisuutta ei ole komitean mukaan ymmärretty riittävästi eikä otettu asianmukaisesti huomioon päätöksenteossa.

Komitea oli huolestunut päihdeongelmaisten vanhempien kanssa asuvien lasten suuresta määrästä ja pitkittyneistä huoltajuusriidoista. Edelleen se oli huolestunut siitä, että ruumiillista kuritusta edelleenkin suvaitaan ja käytetään erityisesti kodeissa. Lisäksi huolta oli siitä, ettei kouluissa ole vakituista terveydenhuoltohenkilöstöä ja että päihdeongelmaisten raskaana olevien naisten on vaikea saada terveydenhuollon palveluja. Komitean mukaan Suomessa ei myöskään kiinnitetä riittävästi huomiota päihdeongelmaisten äitien lasten kehitykseen.

Tämän lisäksi monet muut asiat huolestuttivat komiteaa: masennuksen ja itsemurhien suuri määrä, nuorten runsas alkoholinkäyttö ja tupakointi, köyhien lasten (erityisesti alle 3-vuotiaiden) ja lapsiperheiden määrän kaksinkertaistuminen viimeisen kymmenen vuoden aikana, lapsilisien ja vanhempainetuksien tason laskeminen, romanilasten ongelmat koulutusjärjestelmässä (poissaolot, heikot oppimistulokset, koulupu-

dokkaiden suuri määrä), tyttöihin kohdistuva seksuaalinen häirintä internetissä ja matkapuhelinten välityksellä sekä lasten huono kouluviihtyvyys.

Kaikki nämä asiakokonaisuudet liittyvät lapsen oikeuksien toteutumiseen ja sitä kautta lasten hyvinvointiin ja ihmisarvoiseen elämään. LOSista on puhuttu meillä useimmiten lastensuojelun ja lapsen huoltoon liittyvien kysymysten kohdalla. Lapsen oikeuksien komitean huolenaiheet osoittavat, että lapsen oikeuksia ja etua tulee tarkastella paljon laajemmin, kaikilla yhteiskunnan aloilla ja kaikessa toiminnassa.

2.2 Lastensuojelun näkökulma

Lapsuuden suojelu on kaikkien yhteiskunnallisten toimijoiden tehtävä. Yksi vaativa lapsuuden suojelutehtävistä kuuluu erityisesti kunnalliselle lastensuojelulle, joka toimii lastensuojelulain toimeenpanijana. Suomessa lastensuojelu on velvoitettu ja oikeutettu toimimaan hyvin monenlaisissa lapsuuden, nuoruuden ja perhe-elämän ongelmatilanteissa. Siksi lastensuojelussa kohdataan niin rikoksia tekeviä ja päihteitä väärinkäyttäviä nuoria kuin vanhempien huolenpitoa vaille jääneitä pikkuvauvoja. Lapsia ei suojella vain henkeä uhkaavalta väkivallalta tai heitteillejätöltä vaan heitä suojellaan monenlaisilta hyvinvointiriskeiltä ja tavoitteena on enemmänkin lapsen edun mukaisen lapsuuden mahdollistaminen kuin suojelu. Tämä laaja-alainen lastensuojelutehtävä on tyypillinen Pohjoismaille.

Yksilö- ja perhekohtaisen lastensuojelun toiminta-ajatuksena on, että lasta ja perhettä tulee tukea ensisijaisesti avohuollon tukitoimin, mikäli ehkäisevä lastensuojelu ei riitä ratkaisemaan pulmatilanteita. Ainoastaan silloin, kun avohuollon tukitoimenpiteet eivät ole riittäviä tai taroituksenmukaisia, on lapsen huostaanotto mahdollinen. Avohuollon keskeisyys näkyy lastensuojeluasiakkaiden jakaumassa: lapsia on avohuollon asiakkaina monikertaisesti enemmän kuin huostaan otettuina. Koska avohuollon toimenpiteet perustuvat aina vanhempien ja lasten suostumukseen, puhutaan näistä toimenpiteistä palveluina. On hyvä muistaa, että valtaosa huostaanotoistakin tehdään asianosaisten suostumuksen pohjalta ja siksi huostaanotoissakin voi ajatella olevan ”palvelumaisuutta”. Silti lastensuojelussa on vahvasti läsnä tasapainottelu

julkisen vallan ja asiantuntijatiedon sekä yksityisen perheen ja lapsen oikeuksien ja erisuuntaisten näkemysten välillä.

Lastensuojelun tilasta käydään tällä hetkellä paljon yhteiskuntapolitiista keskustelua ja sitä arvioidaan (esim. Toimiva lastensuojelu 2013). Lastensuojelun asiakasmäärien, tehtävien ja kustannusten kasvu on yksi syy keskustelulle ja arvioinnille yhtä lailla kuin lastensuojelun toiminnassa havaitut epäkohdat. Tarkastelun tueksi on käytössä niukkaa ja satunnaista tutkimustietoa ja siksi kattavien, tutkimukseen perustuvien tulkintojen tekeminen lastensuojelun tilasta on vaikeaa, ellei mahdotonta (Pekkarinen ym. 2013). On kuitenkin selvää, että lastensuojelussa on teemoja, jotka eivät palaudu tai ole ratkaistavissa yksinomaan hallintoa kehittämällä tai tutkimusta lisäämällä. Niistä on käytävä myös eettistä keskustelua. Jo yksinomaan lastensuojelun toimintaa ohjaava periaate – lapsen etu – ohjaa eettiseen keskusteluun. Periaatehan on luonteeltaan ennen kaikkea normatiivinen ja se ohjaa lastensuojelua ilman tarkkaa ja yksiselitteistä sisältöä. Siksi lastensuojelussa (kuten yleensäkin kiistanalaisten perhesuhteiden parissa tapahtuvassa asiantuntijatyössä) tarvitaan periaatteiden, linjausten ja ratkaisujen moraalista punnintaa (esim. Forsberg & Autonen-Vaaraniemi 2012).

Eettisesti ajankohtaiset lastensuojeluteemat ulottuvat yhteiskunnallisesta työnjaosta, vallasta ja resursseista yksittäisten lasten osallisuuteen ja työntekijöiden ammatilliseen toimintaan ja niihin liittyviin ongelmiin ja jännitteisiin. Osa ongelmista ja jännitteistä voidaan niin haluttaessa ratkaista yhteiskuntapolitiittisen päätöksenteon pohjalta. Se ei kuitenkaan tee eettisestä pohdinnasta turhaa. Seuraavassa nostetaan esiin muutamia ajankohtaisia jännitteitä, joissa on eettinen viritys.

Lastensuojelun tehtäväalue ja asiakasmäärä on kasvanut Suomessa. Sama kehityslinja on tunnistettavissa vauriissa länsimaissa yleensäkin (Gilbert ym. 2011). Eettisesti tärkeä kysymys yhteiskunnallisten työnjaon osalta on se, missä määrin palvelujärjestelmän sisäinen työnjako on mielekäs ja onnistunut. Yksilö- ja perhekohtainen lastensuojelu edellyttää asiakkaaksi tuleamista ja asiakkaaksi ottamista. Millaista ihmiskäsitystä vahvistetaan ohjaamalla suuri osa lasten, nuorten ja perheiden kokemia ongelmia yksilö- ja perhekohtaisen lastensuojelun tehtäväksi ja eriyttämällä ne muualla kuin peruspalveluissa käsiteltäviksi?

Lastensuojelun suuret ja pienet päätökset tehdään niin, että ne ovat lainsäädännön mukaisia, ne kirjataan ja niistä voi valittaa. Monilla muillakin keinoilla varmistetaan päätösten ja toimenpiteiden lainmukaisuus ja muodollinen korrektius. Sen sijaan on tyydytty varsin vähään siinä, miten toimenpiteiden seurauksena tapahtuvista muutoksista lasten, nuorten ja perheiden elämässä tulee tietää. Tehdäänkö oikeita asioita oikeaan aikaan? Tällä hetkellä löytyy argumentteja sekä sen puolesta, että esimerkiksi avohuollon tukitoimet alkavat liian aikaisin että sen puolesta, että ne alkavat liian myöhään. Lastensuojelussa kohdattavat ilmiöt ovatkin usein monimutkaisia ja vaikeasti hahmotettavissa ja muutettavissa. Siksi puhutaankin ns. ilkeistä ongelmista. Tämänkaltaisten ilmiöiden parissa tehtävän muutostyön seurausten ja tuloksellisuuden jäljittäminen tai kustannusvaikutusten laskeminen ei ole helppoa. Seurauksia koskeva tieto tulee todennäköisesti aina olemaan osittaista ja puutteellista, mutta silti se on tärkeää niin asiakastyön suuntaamisessa kuin kunnallisten resurssien ohjaamisessa ja yhteiskuntapolitiikassa laajemminkin. Miten on mahdollista, että yhteiskunnan suojelua erityisesti tarvitseva lapsiryhmään kohdistuvan tuen arviointi on jätetty vähälle huomiolle tiedontuotannossa? Mitä se kertoo suojelua tarvitsevien lasten yhteiskunnallisesta paikasta?

Olemassa oleva tutkimustieto ei anna ruusuista kuvaa siitä, miten huostaan otettuina olleet lapset ja nuoret pärjäävät nuorina aikuisina verrattuna ikätovereihinsa. Vertailua tehdään usein tarkastelemalla nuorten aikuisten sijoittumista työmarkkinoille, koulutukseen ja muihin vastaviiniin, tavanomaiseen elämään kuuluviin alueisiin. Nykyistä enemmän keskustelua kaivataan siitä, millaisten asioiden pohjalta lastensuojelun toimenpiteiden ”onnistumista” tulisi arvioida. Siinä keskustelussa on kyse myös arvovalinnoista. Riittääkö se, että lapsen elämässä on tapahtunut muutosta parempaan vai onko tärkeää se, että hänestä on tullut yhteiskunnallisena toimijana samanlainen kuin ikäluokkansa keskimäärin? Missä määrin hyväksytään se, että hyväksikäyttö ja kaltoinkohtelu voivat jättää sellaisen jäljen elämään, jota taitavinkaan lastensuojelujärjestelmä ei voi täysin pyyhkiä pois? Jos sitä ei hyväksytä, voidaan puhua sen puolesta, että lastensuojelun interventiot tulee tuloksettomina lopettaa. Toisaalta: jos lastensuojelulta ei odoteta riittävää vaikuttavuutta, voidaan hyväksyä se, että lastensuojelu on vain säilytyspaikka matkalla aikuisuuteen.

Työ, jota tehdään vaikeissa olosuhteissa ja ongelmissa elävien lasten, nuorten ja perheiden parissa, vaatii aikaa, taitoa ja sitoutumista. Lastensuojelun yhteydessä puhutaan kuitenkin usein riittämättömästä ajasta. Joskus työntekijät eivät ehdi edes tavata lasta, jonka suojelemisesta he kantavat julkisen vallan vastuuta. Työntekijöiden vastuulla on niin monia lapsia, että he eivät voi paneutua lasten ja perheiden tilanteisiin riittävästi. Työntekijät vaihtuvat ja ammatillinen osaaminen ei uusiudu. Tiedetään, että lastensuojelussa työskentelee myös vahvojen ammattilaisten joukko, joka on sitoutunut työskentelemään lasten eduksi ja kehittää työtään vastatakseen mahdollisimman hyvin lasten ja perheiden tarpeisiin ja oikeuksiin. Tämän joukon panostusta tuodaan harvoin esiin. Se joukko kestää ratkaisuihin liittyvän epävarmuuden: parhaitenkin valmisteltu toimenpide voi johtaa ennakoimattomiin seurauksiin ja tulla ulkopuolisten asiattoman kritiikin kohteeksi. Keskeinen kysymys on, miten vaikeissa ja ristiriitaisissa tilanteissa ja ns. ilkeiden ongelmien parissa työskenteleviä työntekijöitä tuetaan ja heille luodaan tilaa tehdä työtään kunnolla ja samalla vahvistetaan työhön liittyvän epävarmuuden sietokykyä? Jos tuki ja arvostus on puutteellista, mitä se kertoo lastensuojelun ammattilaisten yhteiskunnallisesta paikasta ja odotuksista heidän työskentelynsä vaikutuksista?

Lastensuojelun historian aikana ajatukset lapsen asemasta ovat muuttuneet lapsikäsitysten ja yleensä asiakkaiden asemaa koskevien käsitysten muutosten myötä. On aikoja, jolloin riittävää oli, että lapsi pelastettiin todennäköiseltä kuolemalta ja lapsen mielipide asiasta oli vähämerkityksellinen. Tällä hetkellä lapsen oikeus suojeluun on vain yksi monista lapsen oikeuksista ja lapsen näkemystä ja mielipidettä pidetään tärkeänä.

Lastensuojelun tehtävän vuoksi suojeluintressi on vahva. Vahva on myös asiakkaan näkemystä ja itsemääräämisoikeutta kunnioittava toimintaperiaatteisto, jossa viimeaikainen kehitys on painottanut lapsen asiakasasemaa vanhempien asiakasaseman sijasta. Silti lapsen osallisuus voi tulla alistetuksi vanhempien, työntekijän tai muiden asiantuntijoiden näkemyksille. Oman näkemyksen toistuva sivuuttaminen opettaa myös hiljaisuuteen ja näkymättömyyteen, jota yksittäisen lapsen on vaikea ylittää.

Lastensuojelun monimutkaisissa ja jännitteisissä tilanteissa osallisuuden ja suojelun yhdistäminen on varsin vaikeaa. Miten tulisi tukea laitokseen sijoitetun, karkailevan ja rajattomasti käyttäytyvän nuoren osallisuutta kaveripiirinsä jäsenenä silloin, kun työntekijöiden näkemyksen mukaan nuoren edun mukaista on liikkumisen ja yhteydenpidon rajoittaminen? Mitkä ovat ne käytännöt asiakastyössä, lastensuojelun valvonnassa, kehittämisessä ja tutkimisessa, jossa näitä jännitteitä tuodaan näkyviin lasten ja nuorten näkökulmasta? Millainen osallisuus lapsilla ja nuorilla on ja tulisi olla lastensuojelun tilaa koskevassa tiedontuotannossa? Ja milloin osallisuutta tulee uskaltaa rajoittaa lapsen edun ja suojelun nimissä?

3 Lasten ja nuorten osallisuus

3.1 Lasten ja nuorten oman näkökulman huomioiminen

Nykypäivänä markkinavoimat säätelevät perheiden ajankäyttöä ja voivat murentaa lapsen ja vanhemman välistä suhdetta (Lahikainen 2005). Tällaisessa yhteiskunnallisessa tilanteessa vanhemmat kuormittuvat helposti, eikä aikaa ja aitoa läsnäoloa löydy lapsille riittävästi. Jokainen lapsi ja nuori on kuitenkin erityinen ja tarvitsee aikuisten rakentaman sosiaalisesti, psykologisesti ja taloudellisesti turvallisen kasvuympäristön sekä kehitystasonsa ja ikänsä edellyttämää hoivaa ja huolenpitoa. Lasten ja nuorten osallisuuden vahvistaminen on kuitenkin mahdotonta, mikäli heiltä itseltään ei kysytä, mitä he pitävät tärkeänä elämässään ja miten he itse kokevat tilanteensa. Osallisuuden toteutuminen edellyttää aikuisilta aitoa pyrkimystä nähdä asioita lasten ja nuorten silmin toisin sanoen herkkyyttä kuunnella ja tunnistaa lasten ja nuorten huolia ja tarpeita. Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, että kaikki tarpeet ja toiveet hyväksyttäisiin sellaisenaan tai että lasten ja nuorten itsemääräämisoikeus olisi kaikissa tilanteissa rajaton (Nieminen 2007, 35).

Lasten ja nuorten osallistamisen hyödyistä on olemassa runsaasti tutkimustietoa. On välttämätöntä, että he tulevat aidosti kohdatuiksi omassa yhteisössään. Tämän tulisi olla niin perhe- kuin kouluyhteisönkin arjen läpäisevä eettinen periaate. Erityisesti se korostuu tilanteessa, jossa lapsi tai nuori joutuu tavalla tai toisella kaltoin kohdelluksi. Aikuisen tulee tällöin kuulla lapsen hätä, jotta siihen voidaan puuttua. Lapsi tai nuori voi kuitenkin tuntea, ettei kukaan oikeasti halua kuulla häntä, kuten seuraavat esimerkit läheissuhteissa seksuaalisesti hyväksikäytettyjen ihmisten elämästä (Laitinen 2004, 194, 196) osoittavat:

"Yritin kertoa opettajalle siitä. Hän sitten kysyi, että mitäs mulla on asiaa ja mää sanoin, että kun mulla on hirveen vaikeeta kotona. Niin hän lopetti sen siihen heti sen keskustelun ja sano, että kaikkilahan on tuossa iässä vaikeeta. Hän niinku ohitti sen, eikä niinku antanu kertoa yhtään mitään."

"Mää yritin sitä huomijoo kerätä sillä pinnailulla ja tämmösellä, että ois joku puuttunu, huomannu ja auttanut...Mutta poissaoloista tuli vaan sitä jälki-istuntoa."

"Olen lukenut nyt sairaalapaperitkin. Sillonko mie olin mahan takia, vuonna -79 juhanuksena, niin se oli ylensyönnistä. Olin ylensyönyt itteni, että pääsisin pois kotoa. Niin niin sairaalapapereissakin lukee, että Aija ei halua kotia. Mutta ei siihen ole sen enempää kajottu."

Näiden torjutuiksi tulleiden ja kuulematta jääneiden uhrien kokemusta luonnehtii yksin ja tunnistamatta jääminen. Kenellä on tällaisissa tilanteissa tunnistamisen vastuu, selvittämisen vastuu ja auttamisen vastuu? Vaikuttaa siltä, että lähinnä poikkeuksellisen törkeät pahoinpitelytapaukset pysäyttävät viranomaiset ja monet lapset ja nuoret jäävät ilman apua. (Laitinen 2004; Oranen & Törrönen 2004.) Lasten ja nuorten osallisuuden toteutuminen ja kuulluksi tuleminen edellyttävät aikuisilta rohkeutta puuttua lasten ja nuorten hyvinvointia uhkaaviin epäkohtiin sellaisissa tilanteissa, joissa vastakkain ovat yhtäältä lapsen tai nuoren etu ja toisaalta muiden tahojen, kuten auktoriteettiasemassa olevien päättäjien intressit. Sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisilla voi olla paineita noudattaa annettuja normeja ja työyhteisönsä vakiintuneita toimintamalleja, mutta on eettisesti väärin olla huomaamatta lasten ja nuorten tarpeita.

Usein puhutaan siitä, että perheen ongelmat jäävät piiloon. Tilanne on kuitenkin usein se, että ongelmat kyllä havaitaan, mutta niihin puuttumiseen ei ole keinoja. Huumeperheen kuntoutusprosessia tutkinut Riitta Hyytinen (2006, 105) kirjoittaa:

"Puuttumisen ongelma ei liity (välttämättä) perheen ongelmien näkymättömyyteen. Kyse on enemmän rohkeudesta tunnistaa ja tunnustaa vanhempien ongelmallisen toiminnan vaikutukset lasten elämässä ja selviytymisessä."

Onko vanhempien ote lapsistaan lipsunut viime vuosina työelämän vaatimusten kasvamisen myötä? Lapsen hädän tunnistamisen lisäksi huomiota tulee kiinnittää aikaisempaa enemmän siihen, miten vanhempia voitaisiin auttaa sen pohtimisessa, mitä lapset ovat kokeneet ja mistä vanhemmat saisivat voimia lapsistaan huolehtimiseen. (Hyytinen 2006, 106.) Vanhempia tukemalla autetaan myös lapsia ja nuoria selviytymään ja kokemaan, että joku aidosti kuulee heitä.

Lasten ja nuorten huoliin vastaaminen voi unohtua aikuisilta maailmassa, jossa työelämästä on tullut epävarmempaa. Vaatimukset ovat koventuneet ja monien lasten vanhemmat työskentelevät ketjutetuissa määräaikaissa työsuhteissa, joiden jatkumisesta ei ole aina varmuutta. Työt myös seuraavat helposti kotiin ja perheiden mahdollisuudet keskustella ja viettää yhteistä vapaa-aikaa kaventuvat. Tästä syystä perheitä on tuettava erilaisin yhteiskunnallisin toimin ja sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöillä on oltava edellytykset tunnistaa lasten

hyvinvointia uhkaavia tekijöitä ja tarjota apua ajoissa. Nuoruusikäisten osalta erityistä tukea ja huomiota tarvitsevat nuoret, jotka eivät saa opiskelupaikkaa tai työtä. Perheiden tukeminen tulee nähdä ongelmien paisumista ehkäisevänä työnä, joka säästää inhimillisiä ja lopulta myös taloudellisia resursseja yhteiskunnassa.

Lapsen ja nuoren suru

Erilaiset kriisitilanteet vaarantavat helposti lapsen tai nuoren hyvinvoinnin ja vaikuttavat vanhempien kykyyn huolehtia perheestään ja tukea vastoinikäymisten edessä olevaa jälkikasvuaan. Erityisen haavoittuvaisessa asemassa ovat eriarvoisessa ja muita heikommassa sosiaalisessa asemassa olevat, koulukiusaamisen kohteeksi joutuvat ja muut syrjäytymisvaarassa olevat tai jo syrjäytyneet lapset ja nuoret, joiden osallistumismahdollisuudet ovat puutteelliset. Yksilöllistä tukea tulee tarjota ennen kaikkea niille lapsille ja nuorille, joiden elämänhallinnan keinot ovat vähäiset. Heidän kannaltaan olennaista on kyky selviytyä erilaisista ongelmista maailmassa, joka on muuttunut aiempaa arvaamattommaksi ja jossa äkillinen työttömyys tai sen uhka saattaa olla perheissä todellinen.

Aikuisten tehtävä on vahvistaa lasten ja nuorten mahdollisuuksia kokea myönteisiä tunteita arjessaan ja tarjota heille jatkuvaa tukea kasvun tiellä myös mahdollisten vaikeuksien ja surun äärellä. Lapset ja nuoret havaitsevat ja tiedostavat erilaisia järkyttäviä yhteiskunnallisia tapahtumia usein enemmän ja laajemmin kuin aikuiset uskovat heidän ymmärtävän. Kouluumpumiset ja muu väkivalta tai sen uhka on esimerkki lapsia ja nuoria huolestuttavasta asiasta. Väkivallalle ja henkisellemme pahoinvoinnille on etsitty selityksiä muun muassa koulukiusaamisesta, päihteidenkäytön lisääntymisestä ja riittämättömästä nuorisopsykiatrisesta hoidosta.

Lasten ja nuorten lähellä olevien aikuisten tulee tarjota lapsille ja nuorille heidän ikänsä mukaista ja yksilöllisiä tarpeita huomioivaa tukea paitsi tavanomaisista arjen haasteista myös erilaista yllättävistä kriisitilanteista selviämiseksi. Olennaista on tunnistaa lasten ja nuorten suru paitsi arjessa myös erilaisten järkyttävien tapahtumien edessä. Lapsen suru voi ilmetä puhumattomuutena ja teini-ikäisillä siihen saattaa liittyä myös pakenemiskäyttäytymistä. Nuori saattaa tällöin vetäytyä har-

rastusten pariin tai paeta kaverimaailmaan. Aikuisen tehtävä on aloittaa vaikeista asioista puhuminen. Lapselta tai nuorelta voi tällöin kysyä, minkä kokoinen hänen surunsa tai huolensa on tällä hetkellä. Pääasia on, että hän tulee kuulluksi omassa asiassaan hädän keskellä.

3.2 Kannustaminen

Hyvät valinnat ja erityisyyksien tunnustaminen

Perinteiset perherakenteet ja instituutiot ovat viime vuosikymmeninä murentuneet ja yksilöiden valinnanvapaus ja vastuu omasta elämästään on lisääntynyt. Toisinaan on puhuttu myös valitsemisen pakosta. Myös lapset ja nuoret joutuvat tekemään erilaisia valintoja elämässään. On toivottavaa, että nuo valinnat olisivat mahdollisimman onnistuneita. Nuorten harteille kasautuu jo varsin varhain vastuuta pitkälle tulevaisuuteen ulottuvista valinnoista. Tästä syystä lapsia ja nuoria tulisi suojella huonoilta valinnoilta, päämäärättömyydeltä ja hyvien mahdollisuuksien hukkaamiselta. Aikuisten rooli voi tällöin vaihdella suorasta ohjauksesta lasten ja nuorten omat toimintaryhmät mahdollistavien puitteiden luomiseen (Nieminen 2007). On tärkeää kannustaa ja auttaa lapsia ja nuoria tekemään omaa hyvinvointia palvelevia valintoja, joita he itse pitävät tärkeinä. Olennaista on tarjota tukea riittävästi, etteivät lasten ja nuorten mahdollisuudet hyvään elämään ainakaan kaventuisi.

Kannustamisen yhteydessä on huomioitava asianosaisen oma käsitys omasta hyvästään, koska muuten kehitystä suotuisille poluille työntämään tarkoitettu toiminta muuttuu pakottamiseksi, manipulaatioksi tai pahimmillaan indoktrinaatioksi (vrt. Björklund 2008; Björklund & Hallamaa 2013). On siten tarkoituksenmukaista etsiä lapsista ja nuorista vahvuuksia heidän omien yksilöllisten ominaisuuksiensa ehdoilla ja huomioida kannustustoiminnan kohteena olevan yksilön toiveita, tarpeita ja arvoja. Normaaliuden periaate ja yleispätevinä pidetyt ohjeet ovat hallinneet yhteiskunnallista päätöksentekoa ehkä liikaakin. Tällöin on helposti tuudittauduttu siihen, että lapset ja nuoret osaavat hakea apua sitä tarvitessaan tai samanlainen tuki soveltuu jokaiselle lapselle ja nuorelle. Kaikilla ei kuitenkaan ole mahdollisuuksia tai voimavaroja hyödyntää saatavilla olevia tukimahdollisuuksia ja hakeutua avun piiriin, jolloin kaikkein heikoimmassa asemassa olevat jäävät syrjään.

Osallisuuden kokemukset ovat tärkeitä kaikille lapsille ja nuorille. Erityisesti syrjäytymisvaarassa oleville ne voivat olla ratkaisevia. Hallinnon mallit ja lasten omat kokemukset ovat joskus hyvin kaukana toisistaan. Marginalisoitumisen torjumisen näkökulmasta monet olemassa olevat järjestetyn osallistumisen muodot eivät tavoita niitä eniten tarvitsevia, vaan palvelevat usein niitä, joiden kehitys on jo muutenkin hyvällä tiellä. Tukea tarjottaessa on siten huomioitava kannustettavien lasten ja nuorten motivaatiotasoa, toimintavalmiuksia ja heille merkityksellisiä asioita – muutoin kannustimilla ei ole vaikuttavuutta (Björklund & Halamaa 2013) ja toivottua elämänlaadun ja -tyytyväisyyden lisääntymistä kaikkein heikoimmassa asemassa olevien lasten ja nuorten kohdalla.

On tärkeää rohkaista ihmisiä sietämään erilaisuutta ja kunnioittamaan kaikkien yksilöiden ihmisarvoa siten, että he tulisivat nähdyiksi ja kuuluisiksi omana itsenään. Suomalaisessa yhteiskunnassa on kasvava joukko erityislapsia ja -nuoria. Heidät on tunnistettava ensisijassa lapsina ja nuorina. Tämä tarkoittaa sen tunnustamista, että erityisyydet huomaataan ominaisuuksina, joita yksilöillä on. Nuo erityisyydet ovat kiinteä osa asianomaisten lasten ja nuorten omaa kasvavaa persoonallisuutta.

Erityisyydet tulee tunnistaa myönteisenä osana kulloinkin kyseessä olevia lapsia ja nuoria, jotta erilaiset lapsuudet ja nuoruudet saisivat tilaa hyväksytyinä asioina. On myös muistettava, että lasten ja nuorten liittyminen yhteisöön ja yhteiskuntaan toteutuu usein toiminnan ja alakulttuurien kautta ja niiden lävitse. On tärkeää, että heillä on mahdollisuus olla mukana valtavirrassa, mutta myös omissa ala- ja osakulttuureissaan.

Tapausesimerkki (eräs sosiaalityöntekijä)

"Mielessäni on esimerkki (jota en koskaan unohda) koskien konsultaatiopalveluita, jossa teimme lapsen elämäntilanteen arvioinnin. Kyseessä oli 13-vuotiaana laitokseen sijoitettu 14-vuotias tyttö, joka kieltäytyi menemästä kouluun. Huostaanoton syissä tämä oli keskeinen asia. Huomattavaa oli myös se, ettei tyttö puhunut kellekään. Satunnainen päihteiden käyttö oli myös tiedossa. Aloitimme työskentelyn karvoittamalla nuoren lapsuutta ja taustoja. Ongelmat olivat alkaneet jo ala-asteella. Jo 8-vuotiaana oli koulussa huolestuttu lapsen käyttäytymisestä (potkimista yms.). Kukaan taho ei ollut kuitenkaan mitään tehnyt asialle vuosien varrella tai pysähtynyt sen äärelle. Kun tyttö oli 10-vuotias, vanhemmat erosivat. Yhtäkkiä hän kieltäytyi menemästä kouluun ja ei suostunut kenenkään kanssa asiasta puhumaan, ei edes oman äitinsä, jonka luona asui.

Kun aluksi kartoitimme tilannetta ja haastattelimme useita ihmisiä (hoitajia, vanhempia, sosiaalityöntekijöitä), puhe keskittyi jatkuvasti nuoren oireiluun ja käytäytymiseen. Kukaan ei tiennyt syytä tähän. Arvuteltiin jopa, osaako nuori edes lukea. Nuorta ei oltu koskaan tutkittu millään tavoin. Ainoa hoitokeino oli siis sijoittaa hänet laitokseen, jossa puhumattomuus ja koulunkäynnin haluttomuus jatkui. Nuorelle oli aloitettu myös masennuslääkitys, mutta hän ei suostunut terapiaan. Me aloitimme työskentelyn nuoren itsensä kanssa. Alussa hän ei puhunut meillekään mitään. Lähestyimme kuitenkin nuorta elämän aikajanan avulla ja toimme esille, että tavoitteena on saada vain tutustua häneen. "Kuka sinä olet?" Pienin, pienin askelin nuori alkoi kertoa elämäntarinaansa ja täyttää aikajanaa yhdessä. Sanaakaan emme puhuneet koulunkäynnistä tai oireilusta (tämä oli tietoinen valinta). Pidimme useita istuntoja, eikä nuori jäänyt niistä koskaan pois. Lopputuloks oli mykistävää.

Elämän aikajanelle piirtyi jatkuvia muuttoja, vanhempien päihteiden käyttöä, raa-kaa perheväkivaltaa, avioerodraamaa ja lopulta vanhempien eron jälkeen jatkuvaa yksinoloa. Äidin sosiaalinen elämä vilkastui eron myötä ja usein ravintolailan jälkeen tuli ehkä päivien päästä juopuneena kotiin. Me sanoimme nuorelle sen, mitä varmaan kukaan aikuinen ei ollut koskaan sanonut: "Ei ole yhtään ihme, että sinulla on paha olla etkä haluaisi mennä kouluun." Puhuimme paljon siitä, että hänellä on oikeus olla vihainen vanhemmilleen, mutta hänellä itsellään on kuitenkin valta ja valinta omasta elämästään. Nuoren toiveesta tietomme ja mielipiteemme välitettiin kaikille nuoren ympärillä oleville aikuisille, myös vanhemmille. Nuori sai olla mukana kuulemassa tilaisuudessa, josta vain hänellä oli oikeus poistua niin halutessaan. Hän ei kuitenkaan lähtenyt minnekään. Vanhemmat myönsivät, häpeillenkin kaiken... (huom! näistä ei ollut minkäänlaista tietoa missään aikaisemmin). Työskentelymme päätyttyä kului jonkin aikaa, kun sain 20-vuotisen lastensuojelutyöhistoriani aikana mitä parhaimman puhelun kunnan sosiaalityöntekijältä: "Mitä ihmettä te teitte sille tytölle?" Tyttö alkoi käydä koulua ja oli hoitohenkilökunnan ja laitoksen väen mukaan silmin nähden muuttunut! Hän alkoi puhua ja osallistui laitoksen elämään. Vielä vuosi työskentelyn jälkeen kuulin, että työllä menee paljon paremmin ja hän on kotiutunut. Tytön isä ja myös muut sukulaiset alkoivat ottaa enemmän vastuuta. Myös äidissä oli muutosta tapahtunut.

Tämä oli esimerkki siitä, mikä valtava merkitys voi olla sillä, että lapsi tai nuori oikeasti kohdataan lastensuojelussa, koulussa ja muualla - että heitä kuunnellaan ja annetaan vaikuttaa oman elämänsä asioissa. Tämä on esimerkki myös siitä, että monista työssä mukana olevista tahoista ja yrityksistä huolimatta asiat voivat edetä vuosien ajan ilman, että kukaan oikeasti kuulee lasta. Se on esimerkki myös siitä, että lastensuojelu on vielä harmillisen oirekeskeistä. Ei helposti katsota oireen taakse ja syihin."

3.3 Lasten ja nuorten kuuleminen

Lasten ja nuorten* kuunteleminen on heille Lasten oikeuksien sopimuksen takaamaa osallisuutta. Mihin me aikuiset tarvitsemme lasten kuulemista? Me olemme lapsiin nähden ylivermaisessa tiedollisessa ja

* Jatkossa käytämme Lasten oikeuksien sopimuksen tapaan sanaa "lapsi" koskemaan kaikkia alle 18-vuotiaita.

yhteiskunnallisessa valta-asemassa. Aikuisista voi tuntua, että lasten kuuleminen on vain sopimuksen sanahelinää, kukkahattuhössötystä ja asioiden hoitamista haittaava välttämätön paha. Tässä tekstissä pohdimme, miksi lasten kuuntelu on eettisesti välttämätöntä ja samalla edistää lasten palveluiden hoitamista.

Kirjoituksen lähtökohta on lasten sisäsyntyinen hyvän ja pahan taju. Pienillä vauvoilla on taipumus kiinnostua inhimillisten olentojen toiminnasta. Heillä on valmius ottaa kantaa toisen auttamisen puolesta ja paheksua toisen sivuuttamista. Nämä kyvyt kuuluvat luontaisesti elämäämme ihmisruumiissa ja ihmisyhteisössä. Ne ovat eettisen kompassin synnynnäinen aihio. Kuuleminen tukee lasta käyttämään tätä eettistä kompassiaan. Se vahvistaa lapsen kehitystä yhteisönsä jäseneksi, joka kykenee tunnistamaan hyvän ja edistämään sitä toiminnallaan.

Lasten kuuleminen ja etiikka

"Etiikka kuvaa ja perustelee hyviä ja oikeita tapoja elää ja toimia maailmassa, jonka ihminen jakaa muiden kanssa. Etiikka koostuu arvoista, ihanteista ja periaatteista, jotka koskevat hyvää ja pahaa, oikeaa ja väärää" (ETENE 2001).

Eettinen suhtautuminen toiseen on lähtökohtaisesti toisen erillisyyden, ainutkertaisuuden ja yhteyteen kuulumisen tarpeen kunnioittamista. Eettinen suhtautuminen lapseen olisi siis kiinnostusta siihen, mitä lapsi kertoo itsestään. Se näkyisi aikuisen valmiutena oppia lapsilta, miten he hahmottavat itseään, toista, olemistaan yhteisöissämme, keskinäistä suhdettamme ja yhteistä maailmaamme. Aikuisella on valta-asemansa vuoksi vastuu ottaa selvää siitä, miten lapsi kuvaa häneen kohdistuvan toiminnan vaikutusta. Aikuisen kuunnellessa lasta osallistuen, eläytyen ja kunnioittaen aikuinen ja lapsi jakavat keskenään suhdettaan yhteiseen todellisuuteen. Siinä myös jaetaan lapselle valtaa tiedon muodostamiseen yhteisestä todellisuudestamme.

Ettinen taju kypsyy nimenomaan dialogeissa toisten ihmisten, sekä aikuisten että lasten kanssa. Hyvässä dialogissa lapsi saa vahvistusta kyvyilleen tunnistaa oman kokemuksensa eri puolia ja sävyjä. Hän harjaantuu huomaamaan eettisen kompassinsa neulan värähtelyitä. Lapsen ainutkertaisen kokemuksen kiinnostunut ja hyväksyvä kuuleminen antaa lapselle luottamusta myös kokemuksen sosiaaliseen arvoon. Kun lapsi voi kiinnostua, eläytyä, tutkia ja ottaa kantaa ympäristönsä

ilmiöihin, hän harjaantuu kyvyssään tunnistaa elämän puolella olevat pyrkimykset ja puolustaa niitä. Niillä aikuisilla, joista lapsi on riippuvainen, on erityisen hyvä mahdollisuus vaikuttaa hänen eettisen tajunsa kehitykseen.

Kuulemisen kehollisuus

Lapsen kasvun myötä sanallinen viestintä lisääntyy, mutta kehollinen viestintä säilyttää merkityksensä läpi elämän. Lapsen kertomus voi olla sanallista, ja se on aina myös sanatonta. Mitä pienempi lapsi on, sitä enemmän hän kertoo havainnoistaan ja kokemuksistaan ilmeillä, eleillä, äänen painoilla, kehon liikkeillä sekä rentouden ja jännitteiden vaihteluilla. Tilanteissa toisten ihmisten kanssa herää aistimuksia, tunteita, mielikuvia tai toimintayllykkeitä. Suhtautumistavallaan aikuinen voi "antaa luvan" lapselle pitää niitä huomion arvoisina ja merkityksellisinä. Näin lapsen ruumiillisuus tukee hänen kehittyvää tietoisuuttaan yhteisönsä kokevana ja vaikuttavana jäsenenä. Tämä vahvistaa lapsen kykyä rikastaa suhdettaan ympäristöönsä ja sen ilmiöihin.

Lapset seuraavat toisten ihmisten kehollisia viestejä ja ymmärtävät niitä aistimustensa ja tuntemustensa, kehollisten reaktioidensa ja tunteidensa tapahtumasarjojen avulla. Lapset huomaavat helposti, onko aikuinen läsnä ja kuunteleeko hän vai ei. Jo keskosvauva havaitsee, vastaako häntä hoitava aikuinen hänen ääntelynsä tai liikkeeseensä soveltamalla oman ääntelynsä ajoituksen, rytmin ja painokkuuden siihen (Trevvarthen 2001). Samantahtisessa kommunikaatiossa vauvan olemus jäsentyy. Hänen hengityksensä ja sydämen sykkeensä rauhoittuvat, ja hän suuntaa yhä vahvemmin huomionsa keskustelukumppaniinsa. Samantahtinen kommunikaatio edistää toiseen suuntautumisen ja yhteydessä pysymisen neurofysiologista tilaa. Siinä vireystaso pidetään siten sopivana, että läheisyys ja keskittyminen toiseen ovat mahdollisia. Tämä edistää sosiaalista yhteistoimintaa.

Sama rauhoittava sosiaalisen yhteyden neurofysiologinen tila virittyy isommassa lapsessa tai nuoressa, kun hän tuntee kuulijan olevan hänestä vilpittömästi kiinnostunut. Kuulluksi tuleminen vähentää tehokkaasti haitallisen korkeaa stressitasoa. Se auttaa näin säilyttämään sopivan vireystilan.

Synnynnäinen eettinen kompassi

Sosiaalisesti oikean ja väärän toiminnan erottelukyky näyttää olevan osa ihmisen biososiaalista olemusta. Lasten on pitkään tiedetty olevan eläytymiskykyisiä ja valmiita auttamaan toisia sekä jakamaan omaa-
taan. Viime vuosina on julkaistu tutkimuksia näiden piirteiden varhaisista muodoista (Hamlin & Wynn 2011; Wynn 2008; Kuhlmeier ym. 2003). Koejärjestelyissä vauvoille näytettiin tilanteita, joissa yksi hahmo yritti esimerkiksi avata laatikon kantta tai nousta mäkeä, siinä onnistumatta. Toinen hahmo tuotiin estämään tätä yritystä ja kolmas auttamaan sitä. Vauvojen reaktioista katsottiin, mikä toiminta täytti vauvan etukäteis-
odotukset ja mikä vaikutti oudolta. Toiseksi katsottiin, ketä toimijaa vauva halusi itse lähestyä eli kehen vauva halusi rakentaa aktiivisesti omaa suhdetta. Vauvat osoittivat pitävänsä auttamista odotuksenmukaisena ja estämistä outona. He myös ottivat itse kontaktia vain avuliaksi osoit-
tautuneisiin hahmoihin ja välttivät niitä, jotka olivat estäneet toisen pyrkimyksiä. Näihin testituloksiin päästiin kuitenkin vain testihahmoilla, joilla oli ne inhimillisiksi tekevät silmät.

Nämä tutkimukset ovat vahvistaneet käsitystä siitä, että ihminen kykenee synnynnäisesti havaitsemaan toisen inhimillisen olennon toiminnan päämäärän. Tämä kyky perustuu ainakin osaltaan aivojen peilausjärjestelmiin (Hari 2008). Vauvatutkimusten tuoma keskeinen uusi tieto on, että tekojen arvottaminen on synnynnäistä. Jo vauvat pitävät läh-
tökohtaisesti hyvänä sellaista toimintaa, jossa autetaan toista saavuttamaan päämääränsä, ja pahana sellaista toimintaa, jossa haitataan tai estetään toista. Kuulemisessa on kysymys nimenomaan halusta ymmärtää ja hyväksyä toisen ilmaisemat päämäärät sekä valmiudesta tukea häntä niiden saavuttamisessa.

Kuuleminen ja dialogisuus

Ihminen on lähtökohtaisesti dialoginen. Dialogi tulee kreikasta ja merkitsee ”puheen kautta”. Puhe on omien merkitysten jakamista ja yhteiseksi tekemistä. Dialogissa kuljetaan merkitysten jakamisen kautta kohti jotakin uutta. Kommunikointi on ihmisenä olemisen keskeinen tehtävä läpi koko elämän. Läpi elämän suuri osa ihmisen aivokapasiteetista sitoutuu kommunikointiin.

Dialogi on toimintaa, jossa merkityksiä jaetaan. Siinä annetaan arvo ja merkitys sekä omalle että toisen toiminnalle ja tarkistetaan jatkuvasti, onnistuuko jakaminen. Lasten leikki ja nuorten keskinäinen ”läpän heitto” ovat esimerkkejä toiminnasta, jossa luodaan uutta jaettua maailmaa. Niissä tarkistetaan toistuvasti kuulemista ja kuulluksi tulemistä. Onko toinen ymmärtänyt minun ajatukseni ja pyrkiikö hän sovittamaan ne omiinsa eli jatkamaan siitä tavalla, jonka minä ymmärrän jatkamisena? Ellei, mitä tämä kertoo hänen ajatuksistaan ja päämääristään? Voin ko minä puolestani sovittaa hänen ajatuksensa ja päämääränsä omaani? Dialogi jatkuu niin kauan, kun tämä edestakainen sovittaminen ja yhteisen polun avaaminen jatkuvat.

Dialogi on kuvaton kaltaista myös aikuisen ja lapsen välillä. Ero on silti suuri ja eettisesti merkittävä. Aikuisen ja lapsen välillä on aina valtasuhde. Siksi aikuisella on ensisijainen vastuu kuuntelemisesta sekä sen osoittamisesta lapselle. Oma valmius kuunnella osoitetaan tarkistelemalla, miten lapsi ymmärtää ja mieltää keskustelun. Aikuisen on hyvä pysyä valppaana sisäisille hennoillekin havainnoilleen siitä, että on uskonut tietävänsä lapsen puolesta, mitä jokin kokemus lapselle on.

Kuulluksi tuleminen ja kehitys

Lapset aistivat ja oppivat herkästi niitä vuorovaikutuksen pelisääntöjä, jotka vallitsevat heidän ympäristöissään ja yhteisöissään. He huomauttavat, että jotkut heidän ilmaisunsa kiinnostavat muita, toiset eivät. He oppivat, että jotkut heidän pyrkimyksensä ovat yhteisöllisesti sopivia, toiset eivät.

He oppivat jopa sivuuttamaan aistimuksiaan ja sensuroimaan omia pyrkimyksiään, jos se on tarpeen omaan yhteisöön kuulumiselle. Aikuinen, joka kuuntelee lasta kiinnostuneesti, tukee lapsen pyrkimystä jäsentää kaikkia kokemuksiaan ja siten luoda todenmukaista ja toimivaa kuvaa maailmasta.

Toistuvat kuulluksi tulemisen kokemukset vahvistavat lapsen suotuisaa psykososiaalista kehitystä. Ne vahvistavat erityisesti pystyvyyden ja toimijuuden (agenssin), yhteistoiminnallisen taidon sekä joustavan kestävyden (resilienssin) kehitystä.

Pystyvyys ja toimijuus (agenssi)

Lapsi, jota aikuiset ovat kuunnelleet kiinnostuneena, uskoo näkemyksillään olevan vaikutusta yhteisesti muotoiltavaan todellisuuteemme. Vaikutusmahdollisuuksiinsa uskova lapsi tai nuori luottaa yksilölliseen merkitykseensä yhteisölleen. Hän tekee aloitteita, panee toimeksi ja vie eteenpäin pyrkimyksiään sekä ohjaa toimintojaan kehitystasonsa suomissa rajoissa. Näin hänelle karttuu osallisuuden kokemuksia.

Lasten oikeuksien sopimuksessa taataan lasten osallisuuden oikeus. Osallisuudelle on kehitetty monenlaisia struktuureita. Ne ovat tarpeellisia, mutta ne eivät sinänsä takaa lapsille kokemusta siitä, että aikuiset olisivat kiinnostuneita kuulemaan heitä ja antamaan heidän näkökantansa vaikuttaa. Lapsen tai nuoren kokemus kuulluksi tulemisesta vahvistuu tai vaimenee joka kerran, kun hän on tekemisissä hänelle palveluita tarjoavan aikuisen kanssa. Kokemuksia aikuisten kiinnostuksesta karttuu toistuvasti tilanteissa, joissa lasten ja aikuisten arki liittyvät toisiinsa: kodin, varhaiskasvatuksen ja koulun lisäksi kaikissa lapsille tarjottavissa sosiaali- ja terveydenhoidon palveluissa.

Yhteistoiminnallisuus

Kaikessa inhimillisessä yhteistyössä on tärkeää, että ihmiset pysyvät sopivassa vireystilassa ja riittävän rauhallisina ollessaan tekemisissä keskenään. Tämä on yhtä välttämätöntä, olipa päämäärä sitten yhteinen tutkiminen, rentoutuminen, leikki tai uurastus pitkän aikavälin tavoitteen eteen. Sopiva vireystila sallii huomion suuntaamisen yhteisiin päämääriin. Yhteistyö kuitenkin vaikeutuu toisinaan. Oleellista tilanteen korjaamiselle on dialogisen tilan palauttaminen. Lapsesta, jolla on vahva kokemuspohja kuulluksi tulemisesta, kasvaa rohkea kuuntelija. Taito säilyttää yhteistoiminnallisuus on sitkeyttä pysytellä yhteydessä toisiin pakenemisen tai hyökkäämisen sijasta myös koettelevissa tilanteissa.

Joustava kestävyys (resilienssi)

Lapsen tai nuoren, jonka kehitys merkittävien tai toistuvien vastoinkäymisten jälkeen jatkuu suotuisana, sanotaan olevan joustavasti kestävä. Hän pystyy tukeutumaan siihen, minkä hyväksi tuntee, myös vaikeutuneissa olosuhteissa. Tutkimusten (Rutter 1987) mukaan joustavan

kestävyyden kehitykselle tärkeintä on aikuissuhde, jossa lapsi tai nuori tuntee tulleen kuulluksi ja saaneensa arvostusta ja kannustusta. Lastensuojelun Selviytyjät-ryhmän sanoin jokaisen menestyvän nuoren takana on aktiivinen aikuinen (Selviytyjät 2012).

Lopuksi

Kuulluksi tuleminen vahvistaa lapsen ja nuoren uskoa omaan arvoonsa yhteisön jäsenenä ja sitä rikastavana yksilönä. Kuulemisen kulttuurissa tuetaan lapsen kykyä tunnistaa ja tavoitella hyvää, auttaa toisia, puolustaa elämää ja ylläpitää toivoa myös vaikeina aikoina.

4 Arjen sujumisen ehdot ja palvelut

Lasten ja nuorten osallistumismahdollisuuksia on lisättävä konkreettisin keinoin. Arjen sujumista ja osallisuutta voidaan vahvistaa ennen kaikkea hyvillä peruspalveluilla ja ehkäisevällä toiminnalla. Neuvolapalvelut ja kouluterveydenhuolto ovat esimerkkejä näistä. On uskallettava puhua ja nostaa esille konkreettisia keinoja, joilla lasten ja nuorten osallisuutta estävää pahoinvointia voitaisiin vähentää. Osa lapsista tarvitsee enemmän tukea kuin toiset. Lasten ja nuorten ympärillä olevien aikuisten – vanhempien, opettajien ja sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisten – tulisi pystyä tunnistamaan erityistä suojelua ja jatkuvaa tukea tarvitsevat lapset ja nuoret.

4.1 Neuvolan ja kouluterveydenhuollon rooli lapsuuden suojelussa ja perheiden tukemisessa

Taustaa

Suomalainen neuvola on käynnistetty 1920-luvulla pienimuotoisesti pääkaupunkiseudun vaikeissa oloissa elävien äitien auttamiseksi. Toiminta osoittautui hyväksi ja toiminnasta saatujen kokemusten perusteella sen arvioitiin hyödyntävän kaikkia yhteiskuntaryhmiä. Niinpä kesken sotavuosien, vaikeassa taloudellisessa ja henkisen epävarmuuden tilanteessa, vuonna 1944 säädettiin laki raskaana olevien naisten ja heidän lapsiensa terveyden suojelemiseksi. Poliitikot olivat kauaskantoisia ja ymmärsivät, että lapsissa on kansakunnan tulevaisuus ja että äitien osaamisen lisääminen vie koko perheen hyvinvointia eteenpäin. Kuluneiden seitsemän vuosikymmenen aikana toiminta on saavuttanut koko kansan luottamuksen. Yli 99 % raskaana olevista käy neuvolassa ja erityisesti ensisynnyttäjien mukana on useilla käynneillä lapsen isä.

1990-luvun taloudellisen taantuman aikoihin moni kunta oli pakotettu karsimaan palveluitaan ja silloin jouduttiin myös neuvola- ja kouluterveydenhuollon palveluja supistamaan. Vaikka meillä 2000-luvulla on ollut monia hyviä talousvuosia peräkkäin, ei aikaisempia leikkauksia kaikkialla purettu ja seurauksena oli palveluiden epätasainen jakauma ja laatu eri puolilla Suomea. Tätä palvelujen epätasa-arvoa korjaamaan säädettiin äitiys- ja lastenneuvolatoiminnasta uusi asetus (338/2011),

jonka tärkein tavoite oli varmistaa Suomeen tasalaatuinen ja hyvä palvelu. Asetusta avattiin edelleen uusilla laajoilla neuvolatyön ohjeilla (Äitiysneuvolatyön opas vuosille 2013–2020), joissa on monipuolisesti ohjeistettu sekä fyysisen että psyykkisen terveyden tukemista uusimpien tutkimustulosten mukaisesti. Ohjeet tulivat tarpeeseen, koska vanhempien arvion mukaan sekä palvelujen määrään että sisältöön ollaan vain kohtuullisen tyytyväisiä (Tuominen ym. 2012).

Kehittämispaineet

Vanhempien suurimpina toiveina ovat isien tasavertainen huomioiminen neuvolan asiakkaina ja lastensa kasvattajina, kotikäynnit, käyttäjien äänen lisääminen palveluissa ja hoitosuhteen jatkuvuus eli yhdistetty neuvola (Tuominen ym. 2012), jossa sama kokenut työntekijä kulkisi perheen kanssa läpi raskauden ja jatkaisi lapsen kouluikänsä asti. Toki on myös oltava mahdollisuus vaihtaa neuvolan terveydenhoitajaa tai lääkärää, jos yhteistyö ei ota sujuakseen. Erilaisten nykyaikaisten vastavuoroisten tiedonhankkimismenetelmien ja sosiaalisen median käyttö on niin ikään vanhempien toivelistoilla, onhan esim. internet rajattomine tietoineen käytännössä lähes jokaisen perheen työkalu. Vanhemmilla pitäisi olla mahdollisuus kysyä ammatilliselta nettitiedon luotettavuudesta ja sopivuudesta juuri omaan elämäntilanteeseen tai lapsen oireisiin. Tämä kaikki luo paineita henkilökunnan täydennyskoulutukselle ja edellyttää henkilökunnalta avointa mieltä kehittää omaa työtään asiakaskeskeisesti ja asiakkaan tarpeiden perusteella.

Vanhemmuus neuvolatyössä

Vanhemmuuden tuki on yksi neuvolan perustehtävistä. Se on nostettu keskiöön myös neuvola-asetuksessa ja sitä tukemaan tehdyissä uusissa neuvolatyön ohjeissa. Jo 1998 maailman arvostetuimpiin kuuluvan tiedelehden British Medical Journal'n pääkirjoituksessa todettiin, että vanhemmuus on todennäköisesti yhteiskunnan tärkein kansanterveydellinen kysymys. Ongelmat vanhemmuudessa heijastuvat laajalti onnettomuuksien, sairauksien, sosiaalisen selviytymisen, koulupudokkuuden, nuorisorikollisuuden ym. kautta. Nämä ongelmat ovat vakavia yhteiskunnalle tapahtuessaan, mutta ehkä vielä vakavampia ovat niiden ylisukupolviset seuraamukset. (Hoghugh 1998.) Jos ja kun vanhemmuus on näin tärkeä, tulisi vanhemmuuden tuen ja opastuksen

näkyä neuvolatyön ja vielä koulu/opiskeluterveydenhuollonkin arjessa vahvana ja tulla esille aiheesta kuin aiheesta keskusteltaessa. Vaikeiden ja intiimien asioiden puheeksi ottaminen on kuitenkin haasteellista ja vaatii monipuolista osaamista ja hienotunteisuutta, liikutaanhan hyvin herkillä ja perheen sisäiseksi asiaksi helposti mielletävällä alueella. Vanha sanonta, että koko kylä kasvattaa, ei enää kaupunkiyhteisössä tunnu toimivan. Omat asiat pidetään ja saadaan pidetyksi tiukasti vain omassa tiedossa ja helposti jopa loukkaannutaan, jos naapuri tai päiväkodin henkilökunta antaa omia ohjeitaan tai laittaa lapsen käyttäytymiselle rajoja.

Neuvolatyö on Suomessa mielletty kautta aikojen sellaiseksi työksi, jossa henkilökunnalla on oikeus, ja jopa velvollisuus, opettaa ja neuvoa. Se ei silti tarkoita sitä, etteivätkö vanhemmat loukkaantuisi kuulemistaan kommentaista ja ohjeista. Neuvolatyössä jatko- ja täydennyskoulutus on saattanut liikaa keskittyä fyysisen terveyden ja neurologisen kehityksen seuraamiseen ja vaikeampi, myös vanhempien kasvatustetta ja omaa käyttäytymistä heijasteleva lapsen psykososiaalisen kehityksen, seuranta on jäänyt vähemmälle. Vaikka nykyisin tiedetään tämän alueen tärkeys, silti henkilökunta kokee psykososiaalisiin asioihin ja perheen ihmissuhteisiin ja niiden pysyvyyteen ja toimivuuteen puuttumisen huomattavan vaikeaksi ja oman osaamisensa riittämättömäksi. Kuitenkin juuri se työ, jossa vanhempien kasvatustaitoja ja keskinäistä kunnioitusta, toistensa ajatusmallien ymmärtämistä ja yhteistyön lisäämistä tuetaan, on se neuvolatyön elementti, jolla suojataan lapsuutta ja luodaan kansakuntamme tulevaisuutta.

Tässä työssä laaja osaaminen on välttämätöntä ja on selvää, että siihen tarvitaan eri osaajista koostuva työryhmä. On liikaa vaadittu, että terveydenhoitaja-lääkäriyöpari pystyi ilman perhetyön ammattilaisten apua siihen monipuoliseen ja pitkäkestoiseen tukityöhön, jota moni suomalainen lapsiperhe kriittisesti tarvitsee selviytyäkseen vanhemmuudestaan. Vanhemmuuden tukemista arvioitaessa ja kehitettäessä on hyvä pitää mielessä, että yksittäinen riskitekijä, vaikka vakavakin, ei välttämättä ole oikea riski. Sen sijaan ongelmien kasautuminen johtaa lähes väistämättä vanhemmuuden vajeeseen. Lapset syntyvät erilaisina ja erilaisiksi herkkyydeltään, säätelytaidoiltaan ja temperamentiltaan ja siksi sama ohje ei auta kaikkia perheitä. Tämä on vanhemmuuden tuen yksi vaikeimpia asioita, koska työntekijän on oltava vuorovaikutuk-

sessaan herkkä ja annettava oma persoonansa käyttöön neuvonta- ja ohjaustyössään. Joskus, onneksi aika harvoin, äiti ja lapsi ovat jotenkin eriparisia (miss match), eikä yhteistä säveltä tahdo löytyä.

Sameroffin (1993) mukaan lapsen kehitys tulisi nähdä dynaamisena vuorovaikutuksena lapsen ja hänen kasvuympäristönsä välillä. Samoin kuin lapsen kasvuympäristöt vaikuttavat hänen kehitykseensä ja opituihin toimintamalleihin, vaikuttavat lapsen oma temperamentti, persoona ja käyttäytyminen myös lapsen kasvuympäristön jäsenten toimintaan. Ympäristön lapselle antaman palautteen tarkoituksena on ohjata kehitystä optimaalisempaan suuntaan, mutta vastaavasti se saattaa myös vahvistaa lapsen alkuperäistä, epäsuotuisaa kehitystä, tai jopa ohjata kehitystä negatiivisempaan suuntaan. Eri ympäristöt saattavat myös antaa keskenään ristiriitaista palautetta. Yhteiskunnan eettinen iso kysymys on, mitkä ovat normaaliuden rajat? Jos ympäristö pyrkii liian tai liian voimakkaasti muokkaamaan lasta, lapsi yleensä mukautuu, muttei välttämättä voi hyvin.

Asiakaskeskeisyyden käsite

Asiakaskeskeisyys eli työn tekeminen lapsen, nuoren ja perheen tarpeiden mukaan ja lasta, nuorta ja perhettä kuunnellen on sekä neuvolatyön että koulu/opiskeluterveydenhuollon ainoa eettisesti perusteltavissa oleva työote. Työtähän tehdään lasten ja perheiden palvelemiseksi, ei organisaation eikä työntekijöiden vuoksi.

Silloin kun lapsi tai nuori on keskiössä ja kuultuna omana itsenään, on hyvä muistaa ne raamit, johon nuoren maailmakuva keskittyy. Ekaluokkalainen määrittelee terveyden syksyllä ihan koulu-uransa alussa "että ei oo sairautta", keväällä "että jaksaa käydä koulua ja tehdä töitä". 12-vuotias määrittelee terveyden "että ei oo kipeä ja on pirteä ja kiva". Funktiонаalinen, toimintakykyä korostava ote kehittyy vasta noin 15-vuotiaana eli peruskoulun lopussa ja tasapainon käsite vasta 18-vuotiaana. Itsensä hyväksyminen ja itsehallinnan teemat ovat nuorella aikuisella hallussa vasta 18–29-vuotiaana. (Nurmi, R. 1986; Nurmi, J. 1995) Näin ollen lapsen terveyttä, huolia ja jaksamista on haarukoitava useammallakin kysymyksellä eri lähtökohdista ja haastateltavan ikätaso huomioiden.

Ehkäisevän terveydenhuollon ammattilainen kehittää itseään huomaamaan myös asiakkaiden hiljaisia signaaleja, jotka erityisesti nuorten kohdalla voivat olla hyvinkin huomaamattomia ja peitetty esim. toistuiin fyysisiin oireisiin, koulupoissaoloihin tai käyttäytymisen muutokseen.

Työnjako ja vastuut

Neuvola- ja koulu/opiskeluterveydenhuollon vastuiden ja työnjaon tulisi olla selkeät. Aikuisella asiakkaalla on vastuu omasta ja lastensa terveydestä ja hyvinvoinnista, ja neuvolan ammattilaisten on hyvä kunnioittaa ja korostaakin tätä asiakkaan omaa vastuuta. Jotta ihminen voi tehdä tietoisia päätöksiä ja valintoja, hänellä tulee olla riittävästi tietoa ja osaamista. Joskus vastuu on liian raskas kantaa, jos elämään kertyy liikaa huolia ja kuormitusta samaan aikaan tai ei ole läheistä jakamassa tätä vastuuta. Silloin voidaan tarvita neuvolan ammattilaisen ymmärtävää suhtautumista, eteenpäin auttavia kysymyksiä ja joskus myös selkeitä neuvoja ja toimintaohjeita tai suuremman moniammatillisen työryhmän apua.

Neuvolassa ja koulu/opiskeluterveydenhuollossa työtä tekevät konkreettisesti terveydenhoitaja-lääkäriyöpari ennakolta sovitun työnjaon ja keskinäisen kunnioituksen ja toisen työn arvostuksen hengessä. Parhaimmillaan tämä jo pidempään yhdessä työskennellyt työpari toimii saumattomasti ja heidän terveystietoviestinsä asiakkaille on samansuuntainen ja toisiaan täydentävä. Ehkäisevän terveydenhuollon toiminnassa työntekijän ammattimaisuus näkyy empaattisuutena, jota ohjaa aito välittäminen ihmisestä ja hänen tarpeista. Työtä ohjaa myös vankka osaaminen ja oman työn arvostus ja halu kehittää sitä, mutta toisaalta omien rajojen tunteminen. Tosi ammattilainen ei yritä antaa omia neuvojaan kaikkiin ongelmiin, vaan pyrkii saamaan asiakkaan itsensä ratkaisemaan ongelmansa sopivasti tuettuna. Tosi ammattilainen myös tunnistaa osaamisensa rajat, täydentää omaa osaamistaan tai ohjaa tarvittaessa asiakkaan toisen ammattilaisen luo.

Neuvolan ja koulun henkilökunta törmää useissa tilanteissa sellaisiin perheiden ja vanhemmuuden ongelmiin, joiden ratkaisemisessa tarvitaan laajaa ammattitaitoa ja useiden ammattilaisten osaamista. Helppo ja hyvä keino on toistuvasti kysyä vanhemmilta heidän omaa jaksamis-

taan ja koettua tuen tarvetta. Pihlakosken ym. (2013) mukaan terveydenhoitajan arvio perheen synnytyksen jälkeisestä tuen tarpeesta oli yhteydessä vielä esimurrosikäisen henkisen hyvinvoinnin häiriöihin. Toisin sanoen ilman apua pitkäkestoinen uupumus ja koettu riittämättömyys vanhempana heijastuu lapseen vuosien, ehkä koko loppuelämän, ajan ja voi olla olennainen tekijä nuoren alisuoriutumisen tai sosiaalisen syrjäytymisen taustalla. Toisaalta seulonnan perussääntö on, ettei saa seuloa, jos ei mitenkään pysty auttamaan. Seulonnan edellytyksenä siis on, että henkilökunnalla tulee olla tarjottavanaan sekä välitöntä että apua sekä tarvittaessa pitkäaikaisempaa apua, kuten vanhempain koulua, vertaisryhmiä, perhetyöntekijän kotikäyntejä, mielenterveyspalveluja lapsille ja/tai aikuisille tai muuta perheen tarvitsemaa apua.

Sosiaalinen tai emotionaalinen yksinäisyys, masennus tai esim. sosiaaliset fobiat voivat estää vanhempia antautumasta lapsen kanssa leikkimiseen, opettamiseen tai vuorovaikutukseen ylipäätään (Juntila ym. 2013). Puheeksi ottaminen ja ongelmiin tarttuminen heti tuoreeltaan on sekä inhimillisesti että taloudellisesti edullisempaa kuin vasta vuosien jälkeen. On myös todettu, että jo 3-vuotiaana havaittavissa olevat lapsen henkisen hyvinvoinnin häiriöt uhkaavat suurella osalla lapsia jäädä leimaamaan koko lapsuutta ja ovat todettavissa vielä nuorena aikuisenakin (Pihlakoski ym. 2006) eli ripeä tarttuminen perheen ongelmiin on todellista välittämistä ja lapsuuden suojelua. Saumaton yhteistyö hammashuollon henkilökunnan (lapsen suu on perheen peili), koulun henkilökunnan, sosiaalitoimen ja jopa liikunta- ja kulttuuritoimen ammattilaisten kanssa moninkertaistaa osaamisen ja mahdollisuudet auttaa ja keksiä uusia ratkaisuja vanhoihin ongelmiin.

Esimiehen vastuu on ratkaisevan tärkeä ja moninainen. Itsenäistäkin asiastyötä tekevien työntekijöiden työn jälkeä ja osaamista sekä yhteisesti sovituista toimintatavoista kiinni pitämisestä on seurattava aktiivisesti, mutta myös hiipivää uupumusta, koulutustarpeita ja työnohjauksen tarvetta. Vastuullinen esimies seuraa ja ohjaa työtä proaktiivisesti ja tarttuu ongelmiin jo ennen kuin ne ovat kunnolla edes olemassa. Suo-messa sekä neuvolatyön että koulu/opiskeluterveydenhuollon esimiestyötä tehdään monesti sivutoimisesti, monen muun työvastuun osana ja siksi työ jää helposti toissijaiseksi.

Työn organisointivastuu on työnantajalla. Vuosikymmeniä on työ organisoitu siten kuin sen on katsottu tulevan joustavimmin ja ehkä taloudellisimmin tehdyksi. Tällöin on lähes poikkeuksetta ajateltu asiaa organisaation kannalta, vaikka kaikissa juhlapuheissa ja strategioissa jo parikymmentä vuotta on korostettu asiakaslähtöisyyttä. Jos asiakkailta kysytään, he arvoistavat jatkuvuutta, sitä että sama tuttu terveydenhoitaja ja lääkäri auttaisivat ja tukisivat heitä raskausajasta kouluun (Tuominen ym. 2012). Jatkuvuuden turvaaminen saattaa olla lähiaikojen neuvolatyötä uudelleen organisoitaessa yksi tärkeimpiä asioita, samoin perhetyön osaamisen vahvistaminen.

Työnantajan vastuisiin kuuluu turvata myös asianmukaiset työvälineet. Ehkäisevässä terveydenhuollossakin on siirrytty sähköiseen hoitokertomukseen, mutta hoitokertomusohjelmat eivät tue tehtävää työtä. Neuvolan vuosiseurannan kirjaaminen on joissain ohjelmissa tehty mahdollottomaksi. Kaikissa käytössä olevissa ohjelmissa on ongelmia löytää nopeasti lapsen/nuoren kehityksen ja selviytymisen kannalta tärkeitä tietoja, kun heitä tai heidän perhettään hoidetaan sairauden vuoksi.

Työntekijän vastuulla on kirjata ne asiat, joita on havainnut, myös vaikeat asiat, oikein ja tarkasti ja yhteisesti sovittujen, toivottavasti rakenteellisten ohjeiden mukaan. Lapsen tai perheen leimaamisen pelossa saatetaan jättää tärkeitä tapahtumia kirjaamatta, jolloin lasta tai perhettä seuraavaksi hoitamaan tulevalla ei olekaan mahdollisuutta tietää lapsen tai perheen todellisesta ongelmasta tai hädestä eli niin sanottu olennainen hiljainen tieto ei siirry työntekijältä toiselle. Puutteellinen kirjaaminen on samalla tavalla epäeettistä toimintaa kuin lapsen ja perheen jättäminen ilman apua heidän sitä tarvitessaan. Juridisesti vain kirjattu työ on tehty työ. Hyvä kirjaaminen on ainoa tapa kertoa tiivistysti neuvolan asiakasperheen tarpeet ja hätä ja samalla osoittaa, että asiat on huomattu, rekisteröity ja otettu työn alle.

4.2 Millaisilla palveluilla tuetaan lasten ja nuorten pärjäämistä?

Millainen on lapsille hyvä koulu tai sairaala? Millainen lastensuojelu, kuntoutus tai oppilashuolto tukee lasten ja nuorten pärjäämistä? Mitkä palvelut ovat ylipäättään lapsille ja nuorille tärkeitä? Millainen palvelu luo hyvinvointia?

Lasten hyvinvointia eivät ratkaise ensisijaisesti palvelut vaan ihmissuhteet. Läheiset ihmissuhteet kannattelevat lasta. Vanhemmat, sisarukset, kaverit ja isovanhemmat luovat parhaimmillaan lapsen kasvuympäristön tuen. Riidat, kiusaaminen, epätasapuolisen kohtelun kokemukset, yksinäisyys tai kavereiden puute tuovat huolia ja pahoinvointia.

Lapsille ja nuorille myös palvelut ovat ihmisiä ja ihmissuhteita. Lasten ja nuorten kannalta olennaista ei ole palvelun toimiala tai ammattikunta vaan se, että heidän arkiympäristössään on tarpeen tullen ihmisiä, joihin on helppo ottaa yhteyttä ja kertoa omista asioistaan - iloistaan ja huolistaan. Palvelut tukevat pärjäämistä kun ne tunnistavat lapsen tärkeät ihmissuhteet ja tukevat niiden jatkuvuutta.

Tärkeimmät ihmiset lapsille ja nuorille ovat tietenkin omat vanhemmat. Mitä paremmin vanhemmat tukevat koulunkäynnissä ja harrastuksissa, pitävät huolta, välittävät ja asettavat rajoja, ovat läsnä lasten arjessa sekä "elävät ihmisiksi" (Valkonen 2006), sitä vähemmän muita erityisempiä palveluita tarvitaan. Ilman sen suurempia huolia eläville lapsille oma koulu, liikunta- ja vapaa-ajan palvelut, kirjasto sekä terveyspalvelut ovat tutuimpia ja tärkeimpiä.

Useimmiten lasten ja nuorten arjen pulmat johtuvat siitä, että vanhemmat eivät ole saaneet ajoissa tukea omiin ongelmiinsa. Ne voivat olla parisuhteen kiistoja, alkoholinkäyttöä, liiallista työn tekoa tai kotikasvatuksen taitojen vajeita. Toimeentulo-ongelmat voivat kärjistää näitä pulmia. Eniten aliarvioidaan parisuhdekiistojen ja erojen vaikutuksia lapsiin ja nuoriin. Suuri osa lapsista toki pitää kotielämänsä mukavana ja turvallisena. Vanhempien kotikasvatusta tukevia matalan kynnyksen palveluita ja vertaistukea on neuvolavaiheen jälkeen yleensä tarjolla vain harvoin, vaikka niillä käytännössä olisi suuri merkitys lasten ja nuorten arjen kannalta.

Kohtaaminen ratkaisee palvelun vaikuttavuuden

Lapset ja nuoret eivät tiedä erityispalveluista. Lapset ja nuoret eivät yleensä myöskään saa tietoa palveluista heidän omalle ikätasolleen sopivalla tavalla. Lapset eivät myöskään aina luota palveluihin, koska eivät tiedä, mitä niissä tapahtuu eivätkä tunne ammatti-ihmisiä.

Tämä koskee myös tilanteita, joissa lapsi on väkivallan tai hyväksikäytön uhri (STM 2010).

"Kertominen jollekin vähän tuntemattomalle aikuiselle voi olla pelottavaa ja ei välttämättä tiedä voiko henkilöön luottaa sataprosenttisesti"

Esimerkiksi koulupsykologille ja kuraattorille hakeutumista voi estää se, että tehtäviä hoitava ihminen ei ole koulu yhteisössä läsnä tai tunnettu eikä hänen tehtävistään ole nuorille kerrottu. Lapsilla ja nuorilla voi olla epä tietoisuutta myös siitä, pysyvätkö ammattilaiselle kerrotut asiat hänen tietonaan vai eivät. Jos ammatti-ihmisellä ja lapsella on aikaa kohdata niin että tullaan tutuiksi, se parantaa palvelun laatua ja vaikuttavuutta. Työntekijöiden tuttuus, jatkuvuus ja pysyvyys ovat lasten kannalta olennaisia laadun tekijöitä. Lasten ja nuorten kannalta palvelukokemukseen vaikuttavat olennaisesti myös tilojen värit ja kauneus sekä ruoka tai muut tarjoilut kohtaamistilanteessa.

Seuraavat lainaukset MLL:n Lasten ja nuorten puhelimen ja netin vuosiraportista 2011 konkretisoivat kohtaamisen laadun merkitystä:

"Oon nyt käyny jonku vuoden siellä (terapiassa). En mä sille oo mitään sanonut. Se on jotenkin niin vaivaannuttavaa. Ei se tiedä tästä viiltelystä eikä niistä lääkėjutuista"

"Mä oon käynyt nyt kuraattorilla. En tiedä yhtään mitä se tekee enkä sitäkään miksi mut on sinne pyydetty. Mitä ne ees tekee?"

Lastensuojelun laatua nuorten kannalta on selvitetty lapsiasiavaltuutetun toimiston raportissa (Vario ym. 2012), joka perustuu 120 kodin ulkopuolelle sijoitetun nuoren tapaamiseen. Lasten ja nuorten näkökulmasta hyvä lastensuojelu on ihmissuhdetyötä, ei paperityötä. Hyvä lastensuojelu antaa lapsille ja nuorille ymmärrettävää tietoa ja perusteluja. Hyvä lastensuojelu kannattelee lasten ja nuorten toivoa ja tulevaisuuden näkymiä vaikeassakin perhetilanteessa. "Uskomme sinuun - usko sinäkin" -viesti aikuisilta tukee nuorten pärjäämistä.

Nuoret toivovat lastensuojelun aikuisten kanssa luottamusta rakentavaa vuorovaikutusta, joka vaatii aikaa ja tutustumista lapseen ja nuoreen kokonaisuena ihmisenä. Luottamuksen puuttuminen nakertaa aikuisen vallankäytön oikeutusta. Esimerkiksi lastensuojelun sosiaalityöntekijä on merkittävä vallankäyttäjä lapsen ja nuoren elämässä. Lasten ja nuor-

ten yleisin kritiikki liittyy sosiaalityöntekijän tavoittamisen vaikeuteen, vaihtuvuuteen tai työntekijän tuntemattomuuteen. Suuret sosiaalityöntekijäkohtaiset asiakasmäärät lastensuojelussa eivät mahdollista laadukasta kohtaamista.

Lastensuojelun asiakkaana oleviin lapsiin ja nuoriin kohdistuu heidän arkiympäristöissään paljon ennakkoluuloja, joita ammattilaisten tulisi olla apuna purkamassa. Ihmissuhteiden jatkuvuus sekä vanhempien kuntoutumisen tuki ovat myös lasten ja nuorten tärkeitä odotuksia lastensuojelun ammattilaisille.

Lapsi ja nuori kokonaisena ihmisenä

Mitä siis tulisi ottaa huomioon palveluiden kehittämistyössä lasten ja nuorten kannalta?

Lapsia ajatellaan ammattilaisten näkökulmasta helposti oppilaina, potilaina, kuntoutujina, erityistä tukea tarvitsevana, vammaisena tai lastensuojeluasiakkaina. Lapsen kannalta laatua on kuitenkin se, että hänet kohdataan kokonaisena, tavallisena ihmisenä iloineen ja suruineen. Lapsi ei halua, että hänen erityisyyttään korostetaan. Lapsi on aina ensisijaisesti lapsi.

Aikuisten asenne ratkaisee usein enemmän kuin ammattikunta: "oletko kiinnostunut juuri minusta?" Lapsi ei halua olla "tapaus muiden joukossa", vaan aina ainutlaatuinen yksilö. Tulevaisuuden mahdollisuuksien ja toivon kannattelu sekä itsetunnon vahvistaminen tuovat parempia tuloksia kuin lapsen näkeminen "riskilapsena" tai "ongelmatapauksena". Huomio tulee kiinnittää lapsen vahvuuksiin, ei puutteisiin tai vajeisiin.

Erilaisilla lapsia ja nuoria kohtaavilla ammattilaisilla tulee siksi olla hyvät perustiedot lasten kehityksestä ja lapsen ihmisoikeuksista, riittävät vuorovaikutustaidot lasten ja nuorten kanssa sekä hyvä yleistieto kunnan palveluista. Jokaisen ammattilaisen tulee kyetä antamaan palveluohjausta ja perustietoa palveluista lapsille, nuorille ja heidän vanhemmilleen heille ymmärrettävästi. Kunnan palveluiden koordinaatiotehtävää ei pidä siirtää myöskään vanhempien harteille.

Arkinen, leimaamaton ja nopea tuki koko perheelle ja vanhemmille tukee lasten ja nuorten pärjäämistä. Lapsiperheiden kotipalvelu on arjen tukipalveluista vaikuttavimpia. Aikuisten palveluissa tulee lisäksi ottaa aina huomioon (työterveyshuolto mukaan lukien) vanhempien mielen-terveys-, päihde-, työuupumusongelmien tai erotilanteen vaikutukset lapseen.

Lasten kannalta palveluiden laatuongelmia luovat työntekijöiden vaihtuvuus ja toisaalta ammattilaisten erikoistumisen aiheuttama jatkuva uusiin aikuisiin tutustuminen. Tilannetta hankaloittaa, jos eri ammatti-ihmiset hoitavat omia ”loikkojaan” lapsen ja nuoren asioista. Parasta olisi, että aikuiset tekisivät keskenään yhteistyötä taustalla ja lapsen kanssa työskentelevien aikuisten määrää rajoitettaisiin. Olisi tärkeää, että myös lapset ja nuoret itse voisivat vaikuttaa siihen, kuka heidän asioitaan pääasiallisesti hoitaa.

Lasten hyväksi on suunniteltu useita palveluita, mutta lapset eivät useinkaan saa niistä tietoa heille itselleen ymmärrettävällä tavalla. Tieto siitä, missä prosessissa lapsi ja nuori on mukana luo osallisuuden kokemusta. Myös terveys- ja sosiaalipalveluissa tulee lisätä lapsille ja nuorille räätälöityä tiedottamista. Sosiaali- ja potilasasiamiesten tulee tiedottaa toiminnastaan lapsille ja nuorille ymmärrettävästi ja heidät tavoittavasti. Erityisesti tämä koskee lastensuojelun asiakkaana olevia lapsia ja nuoria.

Lasten ja nuorten kokemusasiantuntemusta tulee hyödyntää

Palveluiden kehittämisessä yleensä kyllä painotetaan nykyisin asiakas-keskeisyyttä ja laadun varmistamista. Aina ei kuitenkaan muisteta, että lapsen ja nuoren, ammattilaisen ja vanhemman näkökulmasta laatuun vaikuttavat tekijät voivat olla erilaisia. Kaikkien näkökulmaa tarvitaan laadukkaan ja vaikuttavan palvelun kehittämiseen.

Lapsille ja nuorille kertyy sosiaali- ja terveyspalveluiden asiakkaina kokemustietoa, jota tulee hyödyntää palveluiden kehittämisessä. Lastensuojelun vertaisryhmätoiminnasta ja kokemusasiantuntijatyöstä on hyviä malleja Oulusta, Helsingistä sekä Pesäpuu ry:n Selviytyjät -ryhmästä. Toiminta tulee laajentaa myös muihin sosiaali- ja terveyspalveluihin mukaan lukien vammaispalvelut.

Lasten, nuorten ja perheiden palveluiden laadun ja vaikuttavuuden arviointi lapsia ja nuoria osallistaen edellyttää uusia kansallisiakin rakenteita ja tukitoimia. Esimerkiksi lastensuojelun asiakkaina olevien lasten ja nuorten kokemuksia ja palautteita tulisi selvittää kouluterveyskyselyn tyypisin kyselyin säännöllisesti valtakunnallisesti.

Osallistuminen ja kokemustiedon jakaminen voimaannuttaa lapsia ja nuoria sekä kiinnittää heitä kotikuntaan ja lähiyhteisöön. Lasten ja nuorten hyväksyminen asiantuntijoiksi palveluiden kehittämisessä vaatii aikuiselta nöyrytystä, epävarmuuden sietokykyä ja oman ammattilaisuuden asettamista ennakoluulottomasti puntariin.

Hallinnonalarajaton kehittämissyö tavoitteeksi

Lasten ja nuorten pärjäämistä tukevia palveluita ei voi kehittää ”sote-keskeisesti” vaan niitä tulee kehittää lapsen elämänvaiheen ja kunnan kokonaisuudessa. Varhaiskasvatus ja koulu ovat lapsen arjen tärkeitä ympäristöjä. Lapset itse pitävät tärkeinä kirjastoa, liikuntaa, harrastusmahdollisuuksia, joukkoliikennettä ja puistoja.

Lapset ja nuoret odottavat koululta nykyistä enemmän. Koulu on lapsille tuttu foorumi, joka voisi toimia nykyistä paremmin lasten hyvinvoinnin tukijana. Kouluympäristössä erilaista tukea voisi tarjolla niin lapsille kuin heidän kauttaan myös vanhemmille kasvatuskumppanuiden merkeissä. Monet nuoret toivovat nuorisotyöntekijöitä kouluun. Koulusta voisi myös antaa enemmän tietoa kunnan palveluista sekä siitä, minkälaista tukea lasten yleisesti ottaen on oikeus odottaa omilta vanhemmiltaan.

Lasten, nuorten ja perheiden palveluissa tarvitaan asiakas- ja perhelähtöistä johtamista ja kehittämistyötä joka on mieluiten hallinnonalarajaton. Eri ammattikuntien ja hallintokuntarajojen yli on tarpeen käydä keskustelua ja hakea yhteistä lapsikäsitystä ja visiota lapsen hyvästä elämästä. Keskustelun ei saa rajautua sosiaali- ja terveyspalveluihin vaan koota myös koulun, nuorisotyön ja kulttuurin toimijat.

Kuntakoon suureneminen tulevaisuudessa edellyttää uusia välineitä lasten ja nuorten hyvinvoinnin seurantaan kunnan eri asuinalueilla. Lisäksi tulee nykyistä paremmin kyetä ennakoimaan erilaisten päätösten

vaikutuksia lapsiin ja nuoriin. Lapsen etu tai lapsen paras tulee olla aikuisten päätöksenteon tavoitteena. Lapsen edun etsiminen edellyttää avointa vaikutusarviointia sekä myös lasten ja nuorten omien näkökulmien selvittämistä aikuisten ratkaisujen tueksi.

Mitkä asiat vaikuttavat lasten kokemaan laatuun palveluissa?

- Ihmissuhteet; työntekijöiden vaihtuvuus, tavoitettavuus, tunnettaavuus
- Vanhempien, sisarusten ja kavereiden huomiointi
- Onko aikuinen palvelussa kiinnostunut lapsesta kokonaisena ihmisenä?
- Tilojen kauneus ja värit
- Ilmapiiri
- Ruoka/tarjoilut
- Onko lapsilla tietoa palveluista?
- Aikuisten aika ja vuorovaikutustaidot
- Aikuisten antamat perustelut päätöksille
- Ammattikuntien yhteistyökyky ja tieto toisistaan

4.3 Yhteistyön merkitys

Toimivalla yhteistyöllä on suuri merkitys lasten ja nuorten hyvinvoinnin turvaamisessa. Ammattitaitoisia osajia asian ympärillä on runsaasti. Eri toimijoiden yhteistyössä on kuitenkin paljon oppimista ja samoin sen erottamisessa, mikä on epäeettistä tekemistä, mikä epäeettistä tekemättä jättämistä ja mikä taas eettisesti kestävää toimintaa.

Yhteistyö lastensuojelutyössä on jo tällä hetkellä vakiintumassa moniammatilliseksi, jossa yhdistyvät eri ammattiryhmien omat työkäytännöt, osaaminen ja myös välttämätön ammattirajojen ylittäminen. Kun sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen järjestämisvastuu on kunnalla, palvelujen toimivuus ja erityisesti niiden vaikuttavuus edellyttää poikikihallinnollista toimintatapaa ja eri toimijoiden yhteisesti jaettua vastuuta niin sosiaali- ja terveydenhuoltoon sisältyvissä palveluissa kuin laajemmin kunnan muissa palveluissa ja tehtävissä. Lasten ja nuorten hyvinvointia tukevat palvelut ovat mitä suurimmassa määrin koko kunnan toiminnan kattava laajempi kokonaisuus, jossa sosiaali- ja terveydenhuollon palvelut ovat yksi tekijä.

Näin oman ammatillisen työtehtävän vastuiden vastuut laajenevat entistä vahvemmin yhteisen työn toimintamalliin. Asiakaslähtöisyyden periaatteen mukaisesti ammattilaisten tehtävänä on rakentaa vaikuttavat työkäytännöt palvelutarpeen mukaisesti, jolloin tarpeen mukaan ylittää ammatillisesti tai hallinnollisesti muodostuneet tehtävävastuut ja päätöksenteon rajat. Kun yhteisen työn toimintamallissa työntekijöiden kohtaamisen ammatilliset areenat moninaistuvat, edellyttää se vahvaa eettistä koodistoa osana käytännön vastuiden jakamista ja vastuiden ottamista. Olennaista yhteistyön käytännöissä on, ettei ammatillisuus ja siihen perustuva yhteinen työ sulje ketään yhteisen työprosessin ulkopuolelle.

Yhteisen työn tai yhdessä tekemisen tasoja ovat sekä asiakastyön edellyttämä ammattilaisen osaamisen kokonaisuus että erityisesti elinolosuhteiden varmistamiseen, hyvän arjen mahdollistamiseen ja ylläpitämiseen liittyvä eri toimijoiden yhteistyö. Ammatillisen yhteistyön edellytyksiä luodaan sekä rakenteellisilla ratkaisulla että erityisesti ammattilaisten oman osaamisen kehittymisellä. Hyviä yhteistyökäytäntöjä on rakennettu koulutuksessa, tutkimuksessa ja kehittämistyössä. Sosiaali- ja terveydenhuollon koulutuksessa asiakastyöhön ja vaikuttamiseen liittyvillä valinnoilla ja ratkaisulla luodaan ammatillisen yhteistyön perusteet, mutta tosiasiallinen yhdessä tekemisen käytäntö syntyy ammattitaidon kehittyessä arjen työssä. Eettisesti vahvan työkäytännön muodostuminen edellyttääkin koulutuksen rakenteiden ja sen sisältöjen kriittistä arviointia yhdessä tekemisen ymmärryksen ja taitojen vahvistamiseksi. Itse kunkin omat henkilökohtaiset ratkaisut, ammatillisen osaamisen ymmärrys ja työtilanteen tulkinnat edellyttävät jatkuvaa toiminnan perusteiden arviointia, mikä puolestaan on eettisesti vahvan yhteistyön edellytys. Käytännössä haasteiksi muodostuvat usein mm. eri ammattilaisten välinen tietojen vaihto ja mahdollisuus tarvittavaan ajantasaiseen tiedon käyttöön tietosuojaan edellyttämien säännösten mukaisesti.

Lastensuojelutyön yhteistyön näkökulmasta erityisen tärkeää on eri kuntapolitiikoiden vaikutus kuntalaisten elinolosuhteiden muodostumisessa. Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelut ja toimintatavat ovat osa kuntapalveluiden ja kunnan perustehtävän kokonaisuutta, jolla luodaan ja varmistetaan lasten ja nuorten kasvun ja kehittymisen olosuhteet. Kunta muodostuu elinkeinoelämän, kansalaisyhteiskunnan ja

kunnan toimintojen kokonaisuudesta, mikä itsessään on nähtävä myös lastensuojelutyön yhteistyön areenana. Ajankohtainen kuntarakenteen sekä sosiaali- ja terveydenhuollon rakenneuudistuksen olennainen ulottuvuus on yhteistyörakenteiden ja yhdessä tehtävän palvelutyön horisontaalinen ja vertikaalinen integraatio, josta muodostuu toimiva pohja tosiasiallisen ammatillisen yhteistyön syventämiselle. Tämä integraatiokokonaisuus tarvitsee kuitenkin rinnalleen vahvan näkemys ns. kuntaintegraatiosta, jossa sosiaali- ja terveydenhuollon rakenteet asettuvaksi osaksi kunnan kokonaistoimintaa ja vastuuta (vrt. Kuntal 1§). Yhteisen työn tarve on suurinta ja myös vaikuttavinta siellä, missä lapset ja nuoret viettävät suuren osan arkipäivästä ja missä tuen ja avun tarve tulevat näkyviksi. Käytännössä merkittävät lasten ja nuorten suojelun yhteistyön ulottuvuudet muodostuvat erityisesti sosiaali- ja terveydenhuollon ja koulutoimien palveluiden välillä.

Eettisesti kestävää yhteistyötä tarvitaan erityisesti syrjäyttävien rakenteiden poistamiseksi lasten ja nuorten kasvun ja kehityksen elinympäristöstä. Tällöin yhteisen työn areena muodostuu kuntapalvelujen, elinkeinoelämän ja kansalaisyhteiskunnan verkostona. Työllisyyttä ja työllistymistä tukevat toimet, asuin- ja lähiyhteisöjen turvallisuus, harastus- ja vapaa-ajan toimintojen antamat tekemisen mahdollisuudet ja kunnan peruspalveluiden toimivuus ovat kaikki osa eri toimijoiden yhteisesti jaettua vastuuta, jossa lasten ja nuorten, perheiden ja yksittäisten kuntalaisten jokapäiväinen elämä, arjen sujuvuus ja turvallisuus ovat ammatillisen toiminnan ja käytännön työn lähtökohtana.

Lapsuuden ja nuoruuden suojelussa yhteistyön merkitys kasvaa yksittäisestä kohtaamisesta ammatilliset ja hallinnolliset rajat ylittävän yhteisen työn vastuuseen ja ulottuu laajemmin vastuuseen lasten ja nuorten elin- ja kasvuympäristöstä. Tämä on eettisesti kestävää toimintaa ja yhteistyötä.

5 Yhteenveto ja ETENEn kannanotot

Lapsuuden suojeleminen on tärkeä eettinen periaate. Sen kautta suojelemaan myös nuoruutta ja aikuisuutta. Tästä syystä sosiaali- ja terveysalan ammattilaisten on kiinnitettävä huomiota erityisesti varhaisen puuttumisen keinoihin. Mitä myöhemmässä vaiheessa lasten ja nuorten elämässä ilmeneviin ongelmiin puututaan, sitä raskaampia interventioita tarvitaan.

Vaatimukset lapsia ja nuoria kohtaan kasvavat suorituskeskeisyyttä korostavassa yhteiskunnassa ja synnyttävät paineita erityisesti heikoimassa asemassa oleville. Eri yhteiskuntaryhmien väliset elintasoerot ovat viime vuosien aikana kasvaneet. Osa lapsista ja nuorista elää köyhyydessä, toiset taas yltäkyläisyydessä, kuten ETENE on jo aiemmin todennut. Nuorilla ja perheillä ei ole aina isovanhempien tukea. Lapset ja nuoret päätyvätkin yhä useammin lastensuojelun toimenpiteiden kohteeksi.

Lasten ja nuorten elinympäristössä tapahtuneet yhteiskunnalliset muutokset velvoittavat aikuiset jatkuvasti arvioimaan ja kehittämään toimintaansa sellaisten käytäntöjen luomiseksi, jotka edistävät lasten ja nuorten hyvää ja turvallista kasvua ja kehitystä.

Seuraavassa ryhmittelyssä on lasten ja nuorten asemaa tarkasteltu ETENEn vuonna 2011 esittämien suositusten valossa (ks. ETENE-julkaisu 32: Sosiaali- ja terveysalan eettinen perusta).

1. Lasten ja nuorten perusoikeuksien toteutuminen on yleisesti ottaen hyvällä tasolla. Kun otetaan huomioon suomalaisen yhteiskunnan taloudellinen, sosiaalinen ja kulttuurinen taso, esille nousee kuitenkin vakavia puutteita.

YK:n lapsen oikeuksien sopimus ei ole saanut sellaista painoa päätöksenteossa kuin sille kuuluu. Käytännössä se näkyy muun muassa huoltajuuskiistojen pitkittymisenä, päihdeongelmista kärsivien äitien hoidon puutteina ja ennen kaikkea siinä, ettei kunnioiteta lapsen oikeutta tietää häntä koskevia asioita eikä ymmärretä lapsen oikeuksien ensisijaisuutta. Yleisemmällä politiikan tasolla sopimuksen hengen vastaisena voidaan pitää kehitystä, joka on johtanut köyhien lapsiperheiden lukumäärän

lisääntymiseen. Perimmiltään nämä puutteet ilmaisevat, että lasten ja nuorten ääni ei kuulu riittävästi normien laatijoiden korviin. Viime kädessä ongelmat eivät kuitenkaan ole niinkään lainsäädännöllisiä, vaan tätä useammin käytännön toteutukseen liittyviä.

YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen tulee ohjata päätöksentekoa ja toimintaa kaikilla tasoilla nykyistä vahvemmin.

2. Sosiaali- ja terveydenhuollossa asiakkaan edun tulee olla etusijalla. Toiminnassa sen tulee näkyä siten, että hyvä vaikuttavuus on tavoitteista aina keskeisellä sijalla.

Tutkimustieto sosiaali- ja terveysalan toiminnan vaikuttavuudesta on yllättävän vajavaista, mikä vaikeuttaa sekä itse toimintaa että sen arviointia. Vaikeudet eivät kuitenkaan ole peruste unohtaa keskeistä tavoitetta: suotuisten olojen luomista lasten ja nuorten hyvälle psyykkiselle ja sosiaaliselle kehitykselle. Päinvastoin, sitä suuremmalla syyllä on pyrittävä arvioimaan ja seuraamaan erilaisten toimenpide-ehdotusten vaikutuksia lasten ja nuorten kokemusmaailman rakentumiseen. Tällä tavoin oppimalla pääsemme eteenpäin.

Toimintakulttuuria hallitsee helposti pyrkimys tehdä päätökset muodollisesti oikein ja jättää päätösten todelliset vaikutukset huomiotta raportoinnissa ja toiminnan arvioinnissa ja kehittämisessä. Toimenpiteisiin ryhdyttyä tapausta koskevat tiedot saattavat olla vielä puutteellisia. Asiakkaan edun varmistamiseksi on erityisen tärkeitä huolehtia hoitosuhteen ja tapauskohtaisen seurannan jatkuvuudesta. Relevantti asiakastieto on tallennettava huolella. Asiakkaan kuulemiseen on osoitettava erityistä herkkyyttä silloin, kun asiakkaana on lapsi. Olennaisten tietojen jakaminen asiakkaan ja hänen kanssaan työskentelevien sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisten kesken varmistaa tuloksellisen toiminnan.

Lapsen aito kuuleminen on asetettava etusijalle kaikissa oloissa.

Kun lapsi voi ottaa kantaa asioihin, hän oppii tunnistamaan ja puolustamaan elämää ylläpitäviä pyrkimyksiä.

3. Sosiaali- ja terveydenhuollon toiminnassa on korostettava asiakkaiden ja ammattilaisten toiminnan vastavuoroisuutta. Tämä on erityisen tärkeää puhuttaessa lapsista, nuorista ja lapsiperheistä kokonaisuutena. Puheeksi ottaminen, kuunteleminen, omatoimisen ratkaisumallin hakeminen ja yhteistyö käytännön toimiin ryhdyttäessä korostuvat ongelmia ratkottaessa.

Onnistunut vuorovaikutus lasten ja nuorten kanssa edellyttää vuorovaikutussuhteiden jatkuvuutta. On uskallettava puhua ja nostaa esille konkreettisia keinoja, joilla lasten ja nuorten osallisuutta estävää pahoinvointia voitaisiin vähentää.

Järjestelmätasolla lasten ja nuorten parissa tehtävä työ käsittää monenlaisia organisaatioita ja ryhmiä erilaisine toimintatapoineen ja kulttuureineen. Sosiaali- ja terveydenhuollon työkulttuuriin on pesiytynyt organisaatiokeskeinen toimintatapa, jossa rutiinit ohittavat asiakkaan äänen. On kuitenkin eettisesti väärin olla huomaamatta ja reagoimatta lasten ja nuorten todellisiin eikä vain hallintomalliin sopiviin tarpeisiin. ETENE korostaa sitä, että perheitä on tuettava erilaisin yhteiskunnallisoin toimin ja sosiaali- ja terveydenhuollon ammattihenkilöillä on oltava edellytykset tarjota apua ajoissa.

ETENE korostaa, että ammattihenkilöillä on oltava edellytykset kohdata lapset ja perheet ajoissa ja tavalla, joka saa lapset tuntemaan, että heistä välitetään.

4. Ammattilaisten työn laatu ja osaaminen ovat onnistuneen toiminnan perusta. Sosiaali- ja terveysalan ammattilaiset kunnioittavat toistensa työtä ja sitoutuvat työskentelemään yhdessä sovittujen tavoitteiden saavuttamiseksi.

Yhteiskunnan kehittyessä vaatimukset kohoavat. Aikoinaan korostui fyysisen terveyden, turvallisuuden ja hyvinvoinnin takaaminen. Nyt painottuvat entistä enemmän psykososiaaliset tekijät ja se asettaa ammatilliselle osaamiselle lisää vaatimuksia. Lasten ja nuorten asemasta ja tilasta puhuttaessa kysymys on entistä useammin lapsen mielen ja kokemusmaailman kehityksestä. Ammatillisen osaamisen ja vastuun

kenttä laajenevat. On ymmärrettävä, että arvot ja toimintatavat siivilöityvät lapselle lähimpien aikuisten kautta ja on osattava toimia tässä kentässä. Lapsen elämänpiirin laajentuessa mukaan tulee muitakin yhteisöjä, asuinyhteisö, päiväkotiki ja koulu. Tiedon hankinta saa uusia muotoja. Nykyisin lapselle avautuu jo hyvin varhain aikaisemmin tuntematon nettimaailma. Sitä kautta syntyy uusia yhteisöjä. Kun ajatellaan lapsuuden suojelua politiikkana, tulisi entistä enemmän kiinnittää huomiota näihin lähiyhteisöihin, joilla on suuri merkitys lapsen kehitykseen ja hänen kykynsä hallita elämäänsä. Lähiyhteisöjen kanssa toimittaessa tarvitaan monipuolista ammatillista osaamista rakennustekniikasta ja kaavoituksesta sosiaali- ja terveydenhuoltoon, koulutukseen ja järjestyksenvalvontaan. Näiden lisäksi on eri tavoin vahvistettava vertaistukea ja vapaaehtoistyötä. Kaikkien osapuolten ponnisteluja yhdistää se ajatus, että lapset kasvavat yhteisössä ja vain yhteisöjen kautta voimme rakentaa sellaista lasten suojelua, joka antaa hyvän alustan lapsen kasvulle ja kehitykselle.

Lasten ja nuorten parissa toimivat sosiaali- ja terveydenhuollon ammatilliset työskentelevät yhdessä hyvien ja oikeiden asioiden puolesta. Tuloksellisen yhteistyön luominen edellyttää sykähdyttävän tavoitteen lisäksi muita kannusteita, jotka määräytyvät todellisten vaikutusten eivätkä vain suoritteiden määrän mukaan. Uusien velvoitteiden muodollinen ja mekaaninen lisääminen entisten päälle ei tuota hyvää tulosta. Työyhteisössä on muutettava ajattelutapaa tavoitteista toimintamalleihin ja pysyvämmän vaikutavuuden arviointiin asti. Tällaisen muutoksen suunnittelu ja aito sisäistäminen vaatii aikaa, mutta se aika on otettava, jos tosissaan halutaan päästä lapsuuden suojelussa eteenpäin.

Eettisesti kestävä yhteistyö on rakennettava yksittäisestä kohtamisesta ammatilliset ja hallinnolliset rajat ylittävään yhteisvastuuseen.

5. Vastuullinen päättäjä muistaa, että lapsuuden kasvuolosuhteet vaikuttavat myös nuoruusiän kehityskulkuun ja edelleen sosiaaliseen asemaan ja elämänlaatuun aikuisiässä. ETENE korostaa, että huomiota kiinnitettäisiin erityisesti kaikkein heikoimmassa asemassa olevien lasten ja nuorten kuulemiseen ja syrjäytymistä ehkäisevien ja hyvinvointia edistävien palveluiden saantiin.

Eettinen vastuu sosiaali- ja terveydenhuollon toimintaedellytyksistä kuuluu päättäjille. Niukkuuden vallitessa on tehtävä valintoja. Yksilöllistä lisätukea tulee tarjota ennen kaikkea niille lapsille ja nuorille, joiden elämänhallinta on heikkoa tai joiden perheet tarvitsevat tukea vanhemmuuteen. Sosiaalihuoltoasetuksen (607/1983) mukaan kotipalveluina järjestetään kodinhoitajan tai kotiaivustajan antamaa kodissa tapahtuvaa yksilön ja perheen työapua, henkilökohtaista huolenpitoa ja tukemista sekä tukipalveluja, kuten ateria-, vaatehuolto-, kylvytys-, siivous-, kuljetus-, saattaja- sekä sosiaalista kanssakäymistä edistäviä palveluita. Viime aikoina tehdyissä arvioissa on selvinnyt, että alle yksi prosentti kuntien kotipalvelukäynneistä tehdään lapsiperheisiin. Vastuuta lapsista ja nuorista tulee kuitenkin kantaa silloinkin, kun resurssit ovat tarpeeseen nähden liian vähäiset – pelkkä havaittujen ongelmien toteaminen ei riitä saati vapauta vastuusta.

Varhainen puuttuminen, kuuleminen ja vanhemmuuden tukeminen ovat tärkeitä keinoja, joiden avulla lasten ja nuorten kasvua ja kehitystä voidaan parhaiten tukea. Erityisen tärkeää on turvata asiakas- ja hoitosuhteiden jatkuvuus. Kunnan peruspalvelut, syrjäyttävien rakenteiden poistaminen sekä toiminta lasten, nuorten ja heidän perheidensä tukemiseksi tulee nähdä koko yhteiskunnan hyvinvointia palvelevina investointeina.

*Kuulemisen kulttuurin avulla tuetaan
lapsen kykyä tunnistaa ja tavoitella
hyvää, auttaa toisia ja
ylläpitää toivoa myös vaikeina aikoina.*

Lähteet

Aivot ja etiikka. Mikä kannustaa toimimaan eettisesti? ETENE-julkaisuja 37/2013.

Alanen, L. 2001. Lapsuus yhteiskunnallisena ilmiönä. Sosiologia ja sukupolvijärjestys. – Sankari, A. & Jyrkämä, J. (toim.) Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa. Tampere: Vastapaino, 161-186.

Bardy, M. (toim.) 2009. Lastensuojelun ytimissä. Helsinki: Yliopistopaino.

Björklund L. 2008. Kannustaminen ja moraali. Kannustamisen idea suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa 1990-luvulta alkaen. Helsingin yliopisto, 2008. Verkkojulkaisu: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-5117-3>, Helsingin yliopisto, 2008.

Björklund, L. & Hallamaa, J. 2013. Vahvistuuko eettisesti kestävä toiminta yhteiskuntapoliittisella kannustamisella vai rangaistuksen uhalla? Teoksessa Aivot ja etiikka. Mikä kannustaa toimimaan eettisesti? ETENE-julkaisuja 37/2013, 31-36.

Dyregrov, A. 1996. Lapsen suru. Helsinki: Mannerheimin lastensuojeluliitto. (Norjankielinen alkuteos: Sorg hos barn. En håndbok for voksne).

Enemmän ongelmien ehkäisyä, vähemmän korjailua? Perheitä ja lapsia tukevien palvelujen tuloksellisuus ja kustannusvaikuttavuus. Julkaisuja 11/2013. Helsinki: Valtiovarainministeriö.

Erkkilä, J., Holmberg, T., Niemelä, S. & Ylönen, H. 2003. Surevan lapsen kanssa. Helsinki: Suomen Mielenterveysseura.

Forsberg, H. & Autonen-Vaaraniemi, L. 2002 (toim.). Kiistanalainen perhe, moraalinen järjestyminen ja sosiaalityö. Tampere: Vastapaino.

Forsberg, H., Ritala-Koskinen, A. & Törrönen, M. 2006. Kohti lapsisensitiivistä sosiaalityötä. – Forsberg, H., Ritala-Koskinen, A. & Törrönen, M. (toim.) Lapset ja sosiaalityö. Kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleenarviointia. Juva: PS-kustannus, 5-18.

Gilbert, N., Parton, N. & Skivenes, M. 2011 (eds.) Child protection systems. International trends and orientations. New York: Oxford University Press.

Goldman, L. 2002. Breaking the Silence. A Guide to Help Children with Complicated Grief – Suicide, Homicide, AIDS, Violence, and Abuse. London: Brunner-Routledge.

Hakalehto-Wainio, S. 2011. Lasten oikeudet lapsen oikeuksien sopimuksessa. Defensor Legis, 4/2011, 522.

Hamlin, J.K. & Wynn K. 2011. Infants prefer prosocial to antisocial others. Cognitive Development, 26, 30-39.

Hari, R. 2008. Ihmisaivojen peilautumisjärjestelmät. Duodecim, 123, 1565-73.

Heiliö, P.-L. 1994. Onko lapsen salaisuuksilla suojaa? – Törrönen, M. (toim.) Lapsen etu ja viidakon laki. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto, julkaisu 94, 88-103.

Hoghugh, M. 1998. The importance of parenting in child health. *BMJ*, 316, 1545.

Hoikkala, T. & Sell, A. 2007 (toim.). Nuorisotyötä on tehtävä. Menetelmien perustat, rajat ja mahdollisuudet. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura. Julkaisuja 76.

Huurre, T. & Aro, H. Nuoruusiän hyvinvoinnin erot vaikuttavat aikuisikään saakka. *Kansanterveys*, 1/2007, 14-15.

Hyytinen, R. 2006. Lapsi, huumeperhe ja toivo. Lapsen todellistuminen kuntoutusprosessissa. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu 37.

Hän on kanssani kumminkin. Vanhempansa menettäneet lapset ja nuoret kertovat. Koonnut Susanne Sjöqvist. Helsinki: Tammi, 2006.

“Imago Dei”. Ihminen - Jumalan kuva vai terveydenhuollon tuote? *ETENE-julkaisu* 15/2005.

Johnson, J. 1999. Keys to Helping Children Deal with Death and Grief. New York: Barron's Educational Series.

Junttila, N., Ahlqvist-Björkroth, S., Aromaa, M., Rautava, P., Piha, J., Korja, R. & Räihä, H. 2014. Parents' psychosocial ill-being predicts their parental self-efficacy levels. Hyväksyty abstrakti World Association for Infant Mental Health kongressissa 2014.

Juujärvi, S. & Myyry, L. 2005. Ammatillisen moraali ajattelun kehitys: oikeudenmukaisuudesta huolenpitoon? – Pirttilä-Backman, A.-M., Ahokas, M., Myyry, L. & Lähteenoja, S. (toim.) Arvot, moraalit ja yhteiskunta. Sosiaalipsykologisia näkökulmia yhteiskunnan muutokseen. Helsinki: Gaudeamus, 70-94.

Kuhlmeier, V., Wynn, K., & Bloom, P. 2003. Attribution of dispositional states by 12-month-olds. *Psychological Science*, 14, 402-408.

Lahikainen, A. R. 2005. Kontekstualisoitu perhe: miten perheessä tapahtuva sosialisointi muuttuu informaation aikakaudella? – Pirttilä-Backman, A.-M., Ahokas, M., Myyry, L. & Lähteenoja, S. (toim.) Arvot, moraalit ja yhteiskunta. Sosiaalipsykologisia näkökulmia yhteiskunnan muutokseen. Helsinki: Gaudeamus, 345-362.

Laitinen, M. 2004. Häväistyt ruumiit, rikotut miehet. Tutkimus lapsina läheissuhteissa seksuaalisesti hyväksikäytettyjen naisten ja miesten elämästä. Tampere: Vastapaino.

Lapsivaikutusten arviointi kuntapäätöksissä. Työväline kunnille lasten, nuorten ja perheiden hyvinvoinnin edistämiseen sekä palveluiden suunnitteluun, kehittämiseen ja arviointiin. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2010.

Luopa, P., Pietikäinen, M. & Jokela, J. Nuorten elinolot, koulutyö, terveys ja terveystottumukset 1996-2005. Kouluterveyskysely 2005. Stakesin työpapereita 27/2006.

Mielenterveysetiikka. Sinulla ja minulla on moraalinen vastuu. ETENE-julkaisuja 25/2009.

Mielenterveys lasten ja nuorten elämässä. ETENE-julkaisuja 29/2010.

Nieminen, J. 2007. Vastavoiman hahmo - nuorisotyön yleiset tehtävät, oppimisympäristöt ja eetos. – Hoikkala, T. & Sell, A. 2007 (toim.). Nuorisotyötä on tehtävä. Menetelmien perustat, rajat ja mahdollisuudet. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura. Julkaisuja 76, 21-43.

Nurmi, R. 1986. Peruskoulun ala-asteen ensimmäisen luokan oppilaiden käsitykset terveydestä, erityisesti suhtautuminen tupakointiin. Lääkintöhallituksen julkaisuja, terveyskasvatus, sarja tutkimukset 7/1986. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Nurmi, J. E. 1995. Nuoruusiän kehitys: etsintää, valintoja ja noidankehiä. Teoksessa P. Lyytinen, M. Korkiakangas & H. Lyytinen (toim.) Näkökulmia kehityspsykologiaan, kehitys kontekstissaan. Porvoo: WSOY, 256-274.

Nurmi, J. 1997. Self-definition and mental health during adolescence and young adulthood. Teoksessa J. Schulenberg, J.L. Maggs & K. Hurrelmann (toim.) Health risks and developmental transitions during adolescence. New York: Cambridge University Press, 395-419.

Oranen, M. & Törrönen, H. 2004. Poissa tilastoista, poissa mielestä. Onko Suomessa pahoinpideltyjä ja seksuaalisesti hyväksikäytettyjä lapsia. Sosiaaliturva 1/2004, 10-11.

Paalasmaa, J. 2000 (toim.). Lapsesta käsin. Kasvatuksen ja opetuksen vaihtoehtoja. Jyväskylä: PS-kustannus.

Pekkarinen, E., Heino, T. & Pösö, T. 2013. Lastensuojelusta tietäminen on moraalinen velvoite. Yhteiskuntapolitiikka, 78(3), 337-342.

Pihlakoski, L., Aromaa, M., Rautava, P., Helenius, H., Sillanpää, M. 2006. The continuity of psychopathology from early childhood to preadolescence. A prospective cohort study of 3- to 12-year-old children. Eur Child Adolesc Psychiatry, 15, 409-17.

Pihlakoski, L., Sourander A., Aromaa, M., Rönning, J., Rautava, P. ym. 2013. Do antenatal and postnatal parental psychological distress, and recognized need of help predict preadolescent's psychiatric symptoms? The Finnish Family Competence Study. Child Psychiatry and Human Development, 44(2), 305-19.

Rantalaiho, A. 2001 (toim.). Liian iso ikävä. Nuoret kertovat surukokemuksistaan. Helsinki: Karas-Sana.

Rutter, M. 1987. Psychosocial resilience and protective mechanisms. American Journal of Orthopsychiatry, 57(3), 316-331.

Sameroff, A. J. 1993. Models of development and developmental risk. In C. H. Zeanah, Jr. (ed.) Handbook of Infant Mental Health. New York: Guilford Press.

Sinko, P. 2001. Lastensuojelu, juridisoituminen ja lapsen oikeudet. – Törrönen, M. (toim.) Lapsuuden hyvinvointi. Yhteiskuntapoliittinen puheenvuoro. Vantaa: Pelastakaa Lapset, 128-149.

STM 2010. Älä lyö lasta! Kuritusväkivallan vastainen kansallinen toimintaohjelma. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2010:7.

Terveydenhuollon yhteinen arvopohja, yhteiset tavoitteet ja periaatteet. ETENE 2001.

Thaler, R. H. & Sunstein, C. R. 2008. Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness. New Haven and London: Yale University Press.

Toimiva lastensuojelu. Selvitysryhmän loppuraportti. Raportteja ja muistioita 2013:19. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Trevarthen, C. 2001. Intrinsic motives for companionship in understanding: Their origin, development, and significance for infant mental health. *Infant Mental Health Journal*, 22(1-2), 95-131.

Tuominen, M., Kaljonen, A., Ahonen, P. & Rautava, P. 2012. Does the organisational model of the maternity health clinic have an influence on women's and their partners' experiences? A service evaluation survey in Southwest Finland. *BMC Pregnancy and Childbirth*, 12(96), 1-12. Doi:10.1186/1471-2393-12-96.

Törrönen, M. 1999. Lasten arki laitoksessa. Elämistila lastenkodissa ja sairaalassa. Helsinki: Yliopistopaino.

Törrönen, M. 2001 (toim.). Lapsuuden hyvinvointi. Yhteiskuntapoliittinen puheenvuoro. Vantaa: Pelastakaa Lapset.

Uskomme sinuun – usko sinäkin. Aikuisten opas. Selviytyjät-tiimi. Pesäpuu ry ja Lastensuojelun Keskusliitto 2012.

Valkonen, L. 2006. Millainen on hyvä äiti tai isä? Viides ja kuudesluokkalaisten vanhemmuuskäsitykset. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Vario, P. ym. 2012 (toim.). "Suojele unelmia - vaali toivoa". Nuorten suositukset lastensuojelun ja sijaishuollon laadun kehittämiseksi. Lapsiasiavaltuutetun toimiston julkaisuja 2012:6.

Wynn, K. 2008. Some innate foundations of social and moral cognition. In P. Carruthers, S. Laurence, & S. Stich (eds.), *The innate mind: Foundations and the future*. Oxford: Oxford University Press.

ETENEn julkaisut 2008-2013

ISBN 1458-6193 (painettu), ISSN 1797-9889 (verkkojulkaisu)

- 19 Terveysten edistämisen eettiset haasteet (2008)
ISBN 978-952-00-2570-0 (nid.), ISBN 978-952-00-2571-7 (PDF)
- 20 Vanhuus ja hoidon etiikka (2008) 2. painos
ISBN 978-952-00-2572-4 (nid.), ISBN 978-952-00-2573-1 (PDF)
- 21 Vårdetik på ålderns höst (2008) (Endast on-line.)
ISBN 978-952-00-2668-4 (PDF)
- 22 Old age and ethics of care (2008)
ISBN 978-952-00-2669-1 (pb), ISBN 978-952-00-2670-7 (PDF)
- 23 Miten käy maan hiljaisten (2008) (Vain verkossa)
ISBN 978-952-00-2728-5 (PDF)
- 24 Terveystenhuollon työvoiman liikkuvuus, vaihtuvuus ja eettinen vastuu (2008)
ISBN 978-852-00-2737-7 (nid.), ISBN 978-952-00-2738-4 (PDF)
- 25 Mielenterveysetiikka - sinulla ja minulla on moraalinen vastuu (2009)
ISBN 978-952-00-2903-6 (nid.), ISBN 978-952-00-2904-3 (PDF)
- 26 Mental hälsa och etik. Du och jag har ett moraliskt ansvar (2010)
ISBN 978-952-00-3016-2 (nid.), ISBN 978-952-00-3017-9 (PDF)
- 27 Mental health ethics. You and I have a moral responsibility (2010)
ISBN 978-952-00-3018-6 (nid.), ISBN 978-952-00-3019-3 (PDF)
- 28 Lähimmäisvastuu Suomessa, ketä kiinnostaa? (2010) (Vain verkossa)
ISBN 978-952-00-3060-5 (PDF)
- 29 Mielenterveys lasten ja nuorten elämässä (2010) (Vain verkossa)
ISBN 978-952-00-3076-6 (PDF)
- 30 Teknologia ja etiikka sosiaali- ja terveysalan hoidossa ja hoivassa (2010)
ISBN 978-952-00-3080-3 (nid.), ISBN 978-952-00-3081-0 (PDF)
- 31 Yhdenvertaisuus sosiaali- ja terveydenhuollossa. Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta 2006 -2010 (2011) (Vain verkossa)
ISBN 978-952-00-3169-5 (PDF)
- 32 Sosiaali- ja terveysalan eettinen perusta (2011)
ISBN 978-952-00-3194-7 (nid.), ISBN 978-952-00-3195-4 (PDF)

33. Den etiska grunden för social- och hälsovården (2011)
ISBN 978-952-00-3196-1 (inh.), ISBN 978-952-00-3197-8 (PDF)
34. Ethical grounds for the social and health care field (2011)
(Only online.)
ISBN 978-952-00-3198-5 (PDF)
35. Etiikan tila sosiaali- ja terveysalalla (2012)
ISBN 978-952-00-3265-4 (nid.), ISBN 978-852-00-3263-0 (PDF)
36. Saattohoito Suomessa vuosina 2001, 2009 ja 2012. Suunnitelmat ja toteutus (2012)
(Vain verkossa)
ISBN 978-952-00-3270-8 (PDF)
37. Aivot ja etiikka. Mikä kannustaa toimimaan eettisesti? (2013)
(Vain verkossa)
ISBN 978-952-00-3278-4 (PDF)
38. Sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE (2013)
ISBN 978-952-00-3447-4 (nid.), ISBN 978-952-00-3445-0 (PDF)
39. Riksomfattande etiska delegationen inom social- och hälsovården ETENE (2013)
ISBN 978-952-00-3446-7 (inh.), ISBN 978-952-00-3448-1 (PDF)
40. National Advisory Board on Social Welfare and Health Care Ethics ETENE (2013)
ISBN 978-952-00-3450-4 (pb), ISBN 978-952-00-3451-1 (PDF)
41. Lapsuuden ja nuoruuden etiikka sosiaali- ja terveysalalla (2013)
ISBN 978-952-00-3454-2 (nid.), ISBN 978-952-00-3455-9 (PDF)

Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE
Sosiaali- ja terveysministeriö

Kirkkokatu 14, Helsinki
PI 33, 00023 Valtioneuvosto

Sähköposti: etene@stm.fi
Internet: www.etene.fi

ISSN 1797-9889
ISBN 978-952-00-3454-2 (nid.)
ISBN 978-952-00-3455-9 (PDF)